

NORDISKA MUSEET

FATABUREN

1906

HÄFT. 2

KULTURHISTORISK·TIDSKRIFT

◻◻ · UTGIFVEN · AF · ◻◻
BERNHARD · SALIN
MUSEETS · STYRESMAN

Nils Lithberg. Bröllopsseder på Gottland	65
Tillägg: Om Bidläxor	90
Sune Ambrosiani. Om järnkakelugnar och järnugnar	93
Nils Keyland. Om den svenska allmogens jakt	115
Smärre meddelanden: N. E. H., Solbilder hos sibiriska folk; Mass- grafven i Korsbetningen utanför Visby; Sammanträden: Svenska fornminnesföreningen, Urd i Upsala, Studenter och Arbetare	126
Notis	128

Författarne äro ensamma ansvariga för sina uppsatser innehåll.

Bröllopseder på Gottland.

Af

Nils Lithberg.

»Vid sina Trolofningar ock bröllop bruka the något sälsynte Ceremonier, som annorstädes äre tviflzutan ovanlige», skriver Haqvin Spegel i Rudera Gothlandica om gottlänningarna, och ännu i den dag som är fortlefva bland den gottländska allmogen särskildt vid bröllopet flera »sälsynte Ceremonier» och egendomliga bruk, som numera sakna sin motsvarighet på annat håll. Det är naturligt, att det gottländska bröllopsfirandet sedan Spegels tid och ännu mer, sedan många af de egendomliga bröllopsederna först kommo till, har undergått många förändringar, beroende närmast på de förskjutningar i sedvänjor och förhållanden, som här såväl som på alla andra områden göra sig gällande. Men äfven en annan sak har gjort sitt till för att förändra och utrota. Såsom varande gamla och till största delen baserade på hednisk grund, hyste säkerligen de gottländska bröllopsederna bland sig åtskilligt, som icke med de nu rådande religionsformerna kunde anses förenligt, mycken råhet i vilda dryckeslag och burleska upptåg, mycken naturalism — ett arf från de gamla Freydyrkarna sådana de omtalas hos Adam af Bremen — som sårade den kristna sedlighetskänslan. Ungefär samtidigt med Spegels ofvan anförda yttrande läses i ett visitationsprotokoll i Rone af den 14 sept. 1680, »att stor otidighet sker med brudebång, likfärder samt brudfolkets sängledning, hvilket Prosten och Pastor ålades att afskaffa och alla sådana cerimonier stricte

efter svenska Kyrkoordningen förändra». Det är lagstiftningen, som fått gripa in och här som på många andra håll »för uniformitetens skull» blifva förstörare och nyskapare.

Detta är emellertid icke första gången, som »brudebånget» tilldragit sig rättvisans uppmärksamhet. Redan i Gutalagen hafva vi det bekanta stadgandet om »Vagnicla ferfir»¹ och under 1500- och 1600-talen äfvensom en god bit in på 1700-talet hafva vi i kyrkliga stadgar, i domkapitelsbeslut och visitationsprotokoll ofta påminnelser rörande det, som bör iakttagas vid bröllop m. m. På samma gång dessa som sagdt hafva till sin uppgift att förvanska och utrota, äro de dock synnerligen viktiga, enär de före 1683, då Spegels Rudera Gothlandica skrefs, äro de enda källorna för studier rörande gottländska bröllopsförhållanden.

Den äldsta af dessa stadgar är afskrifven i en Copiebok i Visby domkapitels arkiv från 1611, men dess stadganden åberopas såsom tillkomna i Jens Bildes, Christopher Walkendorphs och Emmicke Kaases tid, hvarför den väl torde kunna sättas tillbaka till 1560—1571, då den förstnämnde hade ön i förläning, eller med all säkerhet till tiden före Emmicke Kaas' afresa 1584. Stadgan innehåller åtskilliga öfverflödsstadganden samt berör sängledningen.

En stadga af 1587 innehåller upplysningar om dag för bröllopets firande och om mageridten.

Stadgan af 1606 har en del uppgifter, som delvis komplettera 1587 års stadga.

Det äldsta protokollsutdraget härstammar från 1594, det yngsta från 1711.

Från år 1683 äro vi emellertid lyckligare lottade, i det vi från den tiden i litteraturen få beskrifningar på bondbröllop, och dessa äro icke så fåtaliga, som man vore böjd att tro. Början gjordes af

Rudera Gothlandica : Guthi Lands Kamr af superintendenten på Gottland *Haqvin Spegel* 1683, tryckt i Visby 1901, där i I Boken Cap VI: 6 lämnas en kortfattad beskrifning af bröllopet fram till vigseln. — Sedan följa de andra skildringarna med ungefär jämna mellanrum.

Gautauminning, 1732, af *Lars N:son Neogard* har i 4 kap. 17 § en kort, men särdeles värdefull beskrifning på ett bröllop från 1700-talets förra hälft. Manuskriptet, som förvaras i Visby läroverks bibliotek, har tyvärr icke varit disponibelt för utlåning, hvarför jag endast känner det genom de hos Säve anförda noterna samt genom ett utdrag gjordt af teol. d:r Pehr Säve i Roma bland de Säveska samlingarna i Uppsala.

¹ Gutalagen, hskr B., ed. Pipping: Gottländska studier sid. 39.

I *Jöran Wallins* »Gothländske Samlingar», *Analecta* II, hvilka förvaras i manuskript i Kalmar läroverks bibliotek, förekommer en beskrifning af ett gottlandsbröllop i Vamlingbo från 1700-talets förra del samt en del andra notiser ur protokoll och kyrkböcker. Jag känner dessa endast genom Säves utdrag (Gotländska samlingar IV).

Hilfeling lämnar i 3 delen af sin »Resa på Gottland» en utförlig och intressant skildring af ett gottlandsbröllop omkr. år 1800. Arbetet är mig bekant genom afskrift i Bergmanska samlingen i Gottlands nations i Uppsala bibliotek.

G. Alfvegren (prost och kyrkoherde i Fole † 1845) lämnar i ett arbete om »Gotlands geografi, historia, minnesmärken etc.» en del ganska intressanta uppgifter. Icke heller detta arbete, som förvaras i manuskript i Visbybiblioteket, har jag lyckats få del af, utan jag har fått åtnöja mig med de noter, Säve meddelar därur.

Den rikaste källan är dock »Gotländska samlingar» af *Pehr Arvid Säve*. Ursprungligen nedskref han år 1847 en uppsats om »Bond-Bröllop på Gotland» (Gotl. Saml. I. Lekar 4). Denna i och för sig särdeles utförliga och intressanta beskrifning har sedermera ökat med ett stort antal randanteckningar och noter, och dessutom förekomma i de öfriga delarna af Samlingen sagor om bröllop, bröllopsvisor, rim, ordstäf och anekdoter m. m., som i många fall kunna vara upplysande. *C. J. Bergmans* uppsats i »Gotländska Skildringar och Minnen» synes hufvudsakligen vara grundad på Alfvegrens och Säve.

Alfr. Snöbohms beskrifning af ett bondbröllop i »Gotlands Land och Folk» Del. III innehåller däremot flera notiser, som annorstädes icke anträffas och är i öfrigt ganska innehållsrik.

Ett gifvande manuskript är äfven det, hvarur signaturen D. K. meddelat några utdrag med titel *Årsfesterna i ett gotländskt bondhem* i »Sverige, fosterländska skildringar» Sthlm 1877—78. Uppgifterna i detta äro meddelade af Maria Söderberg, under många år anställd på Nationalmuseum, senare bosatt vid Vallda, Eskelhem socken, Gottland.

Alla de nu anförda arbetena hafva emellertid, om man frånser Säve, det gemensamma felet, att de äro i ett eller annat fall ofullständiga, de skildra endast en del af bröllopet. Icke håller Säves framställning kan anses fullkomlig, enär ett stort antal notiser utan ordning och sammanhang inflikats i texten senare, hvilket gör att Säves uppsats är ett oerhördt rikt magasin, men det lämnar icke en sammanhängande eller öfverskådlig framställning. Då dessutom en stor del af ofvan anförda arbeten förekomma i manuskript och sålunda äro svåråtkomliga, vissa till och med nästan oåtkomliga för forskare på området, kunde det sålunda vara af vikt, att hvad man vet om bröllops-

firandet på Gottland samlades på ett ställe, alldenstund det säkerligen innehåller många intressanta enskildheter för kulturhistorikern och folkloristen.

Muntliga meddelanden har jag dessutom erhållit i stor utsträckning från olika delar af ön. Bland meddelarna må särskildt nämnas fil. stud. *Arthur Pettersson* och med. stud. *G. Olofsson*.

Frieri och trolofning.

Husets äldre kvinnliga ledamöter hafva alltifrån flickans tidigaste barndom varit måna om, att hos henne inplanta, hvad hon bör iakttaga eller undvika, för att en gång bli gift. Hon får aldrig sopa askan i spisen neråt, utan den skall sopas upp mot elden, eljest får hon icke en vacker fästman. — Sopar man i ett hus, när hon kommer dit, och man säger »nu sopar jag mot dig», när hon stiger in i stugan, kan hon icke bli gift det året. — Hon skall alltid vara snäll mot kattorna, eljest får hon icke vackert bröllopsväder. Artar det sig det oaktadt till regn och rusk på bröllopsdagen, är det fördelaktigt att på morgonen piska kattorna.

Man känner åtskilliga knep för att taga reda på hvar fästmannen (eller fästmön) bor, såsom att taga en äppelkärna mellan fingrarna och knäppa med den, då den flyger åt det håll, där den utkorade finnes. Man plockar blomster midsommarsnatten eller dylikt för att få se den tillkommande o. s. v.

Nu har flickan »stått i kor» (konfirmerats), och sedan blir saken också mera allvarlig. När det hänger spindeltrådar (dvärgnät) i taket, säga alltid de gamla med en viss betydelse: »de' kumma frejäre ti' gars». Men det är alltid en gammal regel, att när en tös kan »bädd' mä skick, tvätt' mä skick, sop' lorten ör ränga' (vråarna) mä skick u kok' ägg mä skick u mjelgråjt (mjölgröt) mä skick, så far ha gift si», enligt en annan version bör hon icke gifta sig förrän »ha kan skill' svejntarmar fran si bej slakt». Med ett ord man sätter stort värde på att få en hustru, som genast kan rycka in med i hushålls-årkorna, och som kan sköta dem med duglighet och nit (Säve II, visor, 196):

»ajn, sum kan söjslä dig till byxar u till tröjja;
ajn, sum kan bräggä öl u gärä fajnan palt
u sum kan smakä o, um gråjten jär för salt»

som det står i en gammal bröllopsvisa. Dessutom tog man naturligtvis hänsyn till förmögenhetsomständigheter och andra förhållanden i öfrigt; vid det personliga tycket fästes icke så stor vikt, men fanns detta dessutom, var det så mycket bättre. Däremot ansågs det för någonting oerhördt, om en bondeson tog en arbetardotter till hustru, och på många ställen var en sådan mesallians liktydig med uteslutande ur familjen. På södra Gottland delades t. o. m. bondeklassen i storbönder och småbönder, en indelning, som mera hade sin grund i gammal häfd än rådande välstånd, och mellan hvilka äktenskapliga föreningar icke ansågos berättigade.

Vid ett frieri under 1800-talets förra del tillgick det på följande vis.

Det är en söndagseftermiddag fram på vårsidan. Man har varit i kyrkan, har nyss ätit middag, och husbonden har lagt sig att hvila en stund på maten. Plötsligt väckes han: »Upp far u fa trāju pa di, de ä' frännäss här!» Det blir ett stök och spring med att göra allting snyggt i stugan, flytta stolarna på sin rätta plats, få dricka i stopet o. s. v. Det har nämligen kört in en stor lastvagn med helt par hästar på gården. Den åkande har stigit ur och talar just med drängen. Nu kommer han upp mot huset. Alla rusa ut i köket. Endast far är inne för att ta emot gästen. Han kommer in och hälsar — »Tack för de!» — blir bjuden på en gång dricka och att sitta ner en stund. Under tiden tillsäges drängen att sätta in hästarna, och man börjar stöka med kaffet i köket. Man samtalar om väderleken och utsikterna till skörden, hur långt man har hunnit med vårbruket o. s. v. Nu kommer kaffet in. Det bjuds »kaffi u halvä», och samtidigt inkomma så småningom de öfriga medlemmarna i huset. Sedan man ytterligare en stund talats vid om ditt och datt, drar gästen fram med sitt ärende. Han har nämligen den viktiga rollen att vara »förtalsman». Härtill ombedes vanligen någon mera talför storbonde, nämndemannen, länsmannen eller någon annan bemärkt man i samhället, och han har nu hälsning från bondsonen den och den med förfrågan, huruvida man skulle hafva något emot ett äktenskap mellan denne och dottern. Man dryftar saken en stund, men förrän man afgör denna, vill man gärna höra, hvad »tösi sär», och hon inkallas nu, om hon icke förut varit närvarande. Är nu saken

sådan, att den förut varit uppgjord mellan de unga eller mellan gamlefolken, blir ju afgörandet merendels tämligen lätt. I annat fall lämnas vanligen första gången intet bestämdt svar, ty det anses för en heder att ha haft många friare.

Ser nu saken ut att ha goda utsikter för sig, reser förtalsmannen hem och ingifver den väntande goda förhoppningar. Saken skall emellertid hållas tyst för utomstående. Efter en tid reser förtalsmannen ånyo och nu åtföljd af friaren på besök. Man kommer in, hälsar, blir erbjuden att sitta ned samt fågnas. Under tiden är friaren utsatt för liflig observation. Man iakttaget hans sätt att skicka sig, hans insikter i sitt yrke, hans klädsel o. s. v. och stundom går man t. o. m. ut i förstugan för att titta efter, hur rocken ser ut, om den är väl borstad och af nytt tyg m. m. Vanligtvis låter man de unga få en liten pratstund på tu man hand inne i kammaren eller någon annanstans, för att »di ska' lär' si' känn' till va'andre». Befinnes allt till belåtenhet, reser man hem och efter ytterligare någon tid kommer fadern åtföljd af fästmän att göra en återvisit. Fästmän skall nu ut och »se sig före». Man tager allting noga i betraktande: silfver, duk- och schalförråd, linne m. m. och allt visas beredvilligt, ty härpå beror naturligtvis husets anseende.

Stundom hände det äfven, ännu för en 75 år sedan, att en kvinna inledde förhandlingarna, då naturligtvis från brudens sida. En dag kommer en bondhustru till gården, och då man pratat en stund hit och dit, undrar hon, om icke en viss burgen bondflicka i den eller den socknen vore ett lämpligt parti för sonen på stället. Ställer man sig icke ovillig till saken, upplyses om, hvarest flickan nästa söndag sitter i kyrkan, huru hon är klädd m. m. På söndagen infinner sig då den föreslagne fästmannen i kyrkan, iakttar under gudstjänsten noggrant sin blifvande fästmö, och om expeditionen fått ett tillfredsställande resultat, försiggår frieriet i vanlig ordning med förtalsman o. s. v. på ofvan beskrifna sätt.

När nu fästmän varit och sett sig före, och synen utfallit till belåtenhet, gör fästmannen ytterligare ett besök för det slutliga afgörandet. Man börjar nu som alltid samtalet om likgiltiga ämnen, tills endera — nu ofta fästmöns far — leder samtalet in på det

egentliga ärendet. Är fästmän icke närvarande, efterskickas hon. Nu tillfrågas hon af fadren, om hon lämnar sitt samtycke till den blifvande föreningen, en fråga, som väl i de flesta fall, då saken är så långt avancerad, besvaras med en nigning samt ett förläget *ja*.

Fästmannen kvarstannar till kvällen, då bland annat risgrönsgröt serveras — den s. k. *friaregröten*.

Enligt Hilfefeling förekom på södret ett bruk som kallades »söka», hvarvid tillgick så att de unga tu med föräldrarnas eller anhörigas samtycke för en gång intogo samma bädd, utan att härigenom äktenkapet ansågs fullbordadt, utan kunde de slå upp och »vara lika goda för det å ömse sidor».

Detta bruk synes emellertid uppåt landet (= mellersta Gottland) i senare tid vara aflagdt, då det däremot, som vi strax skola se, därstädes vid trolofningen ansågs fullt berättigadt ännu vid 1800-talets midt; detta oaktadt det redan i Jens Bildes städga från 1560-talet föreskrifves om denna sedvänja att »sådan lättfärdig och ochristlig handel, i bruk hos en part af allmogen, skall straffas såsom boleri». Ännu 1689 klagas det dock öfver, att denna synden bland fästefolk mer och mer tager öfverhanden.

Afslutningen på det hela bildar trolofningen — *förlugningi*, som den på gottländska kallas. Spegels i början anförda yttrande, att man vid trolofningarna brukade något sällsynta ceremonier, synes icke för våra förhållanden kunna hålla streck, men ännu för ett halft århundrade sedan hade förlofningen en betydligt viktigare karaktär och en mycket högtidligare prägel än i våra dagar.

En söndag kommer fästmannen åtföljd af sin förtalsman, föräldrar och närmaste släkt till fästmöns hem. På eftermiddagen tillkännager förtalsmannen ändamålet med resan. Fästfolket går nu ut i nystugan åtföljda af förtalsmannen och föräldrarna. Då alla samlats håller förtalsmannen ett tal, hvaruti han ännu en gång redogör för ändamålet med resan, samt tillönskar de unga lycka och trefnad med t. ex. dessa ord:

»Gud Gifwe Edar Glädie och uppfylla Dätta Hus mäd sin Nåd och Välsignelse samt för Länna Edar Löka och fortsättning På Nyåret för Blifvar wår önskan och hälsning Till Edar.

Wärdaste vänner vår ankomst Till Edar På Dänna stund: Lärar väl jcke före falla Edar så undarligt Eller obekant som en ung Tobias Till Ragoll: men Elskade föräldrar jnom Detta hus: i Lika Dyrbart och viktigt ända mål är Dänna min son, som är Husbonde sänne, ärliga och välförståndige Lars Niklas Gardel Gudings i Alfwa, hit Till Edar ankomen för att Begära Edar Dåttar Dygdige och sedosama Maria Gardru Pähr Dåttar här i huset: för att sig mäd henne Genom fästning och Troläfning Till försäkran om jtt framtida full Bordande ägtenskap i En Ewig trohet få Troläfwa varandra: och så Ledes, om Detta Nu så är Guds din och Dinna kära föräldrars willie och Behag —

så affidar vi uppå dänna vår fram ställda begäran jtt kärt och venneligt ja; hwar om jcke så för vänta vi jtt ärligt och up Rigtigt Nai = så att vi Där i Genom måge wetta — antingen wi skolla wenda oss Till dän högra Eller wenstra sidan. Amen.»¹

Nu taga de unga hvarandra i hand och handslaget bekräftas genom *påslag* af förtalsmannen, hvarvid han uttalar t. ex. denna lyckönskning:

»Vi hafve alle äran att Grattolera Till Detta viktiga handslag undar Till önskan af Den högstas Nåd, Löko och Wellsingnelse.»

Stundom användes i stället Fader vår och välsignelsen.

När detta skett, öfverlämnade fästmannen till sin trolofvade gåfvorna, hvilka utgjordes af »*bok*» — »salm u vanglebok» — »*dok och ring*». Gåfduken användes sedan till päll under vigseln, där icke särskild päll fanns såsom i Eksta (se nedan!). Ofta gåfvos utom dessa ordinarie gåfvor en större och en mindre duk, en schal, ett klänningstyg, hvaraf förfärdigades »*gåvklänningen*», samt en svampdosa. Gåfvorna voro inneslutna i ett knyte, *gavknöjte*, som på vissa ställen t. ex. i Lau öfverlämnades före handslaget, då fästmän under akten hade det i handen. — Stundom gaf män äfven sin fästman någon liten gåfva, en skjorta eller dylikt, detta dock mera i tysthet. På Fårö erhöll fästmannen högröda silkesstrumpeband.

Sådant synes det vanliga förloppet varit vid förlofningen, men som nämndes var bruket på vissa ställen något olika.

¹ Original i Gottlands landsmålsförenings arkiv, Gottlands nation, Uppsala.

På östra Gottland (Kräklingbo, Anga etc.) firades »prästförlofning». På söndagseftermiddagen, när prästen kommit, skedde förlofningen på vanligt sätt. Förtalsmannen höll sitt tal, men påslaget gjordes icke af denne, utan af prästen och fästmöns far under uttalande af en önskan: »Herren välsigne eder!» eller läsande af välsignelsen eller Fader vår, stundom bådadera.

Längre åt söder i Lau och Garda skedde förlofningen icke på söndag utan på lördag kväll. I närvaro af endast två »opartiske» — icke besläktade — män göra de unga handslaget, som bekräftas genom påslag af de båda tillstädesvarande. Härvid ger man äfven ett löfte, att den af kontrahenterna som sviker, skall till den andra utbetala en viss summa penningar, stundom ända till 300 à 400 daler (Säve).

Har förlofningen skett på söndag, är det kalas efteråt; skedde den på lördag, firas kalaset först följande dag, men i båda fallen intaga de unga samma bädd öfver natten. Föreningen anses redan nu giltig inför lagen, så att om någon af kontrahenterna önskar uppslag, afgöres detta af konsistorium. Önskar fästmän icke uppslag, har hon rätt att behålla gåfvorna.

Förlofningen ingås numera antingen vid jultiden eller under högsommaren och vanligen plägar ett eller ett par år förflyta mellan förlofningen och bröllopet. I äldre tider firades enligt Wallin fästnings- eller trolofningsölet på några ställen, *sedan det redan blifvit lyst*, men 1687 blef in Synodo beslutadt, att fästningsölet väl må hållas, men alltid före lysningen och samtidigt stadgas, att ej längre tid bör förflyta mellan fästölet och bröllopet än 6 à 7 veckor.

Någon söndag efteråt — om klänningstyg gifvits, när »gåvklänningen» blifvit färdigsydd — går fästmän i kyrkan för att visa gåfvorna. Hon är nu utsatt för de tillstädesvarandes lifliga intresse, ty hvar och en skall vid hemkomsten redogöra för gåfvorna och »lajns di var», och det är naturligtvis då fästmannens ära att ha gifvit sin fästekvinna hederligt »pa handi».

De upplysningar om förlofningen vi erhållit äro sålunda: under 1600-talet firades förlofningen efter lysningen och med många ceremonier, om hvilka vi för öfrigt icke hafva några underrättelser. Är

1687 beslöts, att förlofningen skulle ske före lysningen, men icke mera än 6 å 7 veckor före bröllopet. På 1800-talets midt firades förlofningen före lysningen, utan att någon särskild tid var stipulerad mellan densamma och bröllopet, efter en viss ritual, något olika i olika trakter på ön. På sydöstra Gottland skedde förlofningen på lördag kväll i endast två mäns närvaro, hvilka bevittnade gjorda öfverenskommelser och bekräftade föreningen. — Åt Kräklingbohället skedde förlofningen på söndag, omedelbart före förlofningsgillet, två män — prästen och fästmöns fader — bekräfta äfven nu handslaget, men akten öfvervares dessutom af kontrahenternas föräldrar samt inledes med ett tal af förtalsmannen. — I andra delar af ön skedde förlofningen i närvaro af kontrahenternas föräldrar. Förtalsmannen höll talet och gjorde ensam påslaget. Vid samma tillfälle erhöi bruden å samtliga ställen ring, bok och dok samt en och annan gång några andra gåfvor.

I våra dagar har seden undergått vissa rubbningar. Talet och handslaget äro borta. Man gifver hvarandra ringar och ännu kan någon gång en psalmbok gifvas som gåfva. Förlofningen sker — ofta på en söndag — i sammanhang med en mindre bjudning för fästfolkets närmaste. Det gamla bruket att gifva hvarandra gåfvor, bestående af klädesplagg och prydnadsföremål lefver kvar, men man gifver icke sådana vid förlofningen utan först en tid efteråt vid en gemensam resa till staden. Men äfven dessa bruk synas bland gemene man i vår tid vara på upphällningen, i det förlofningen mången gång numera sker inne i staden, då man köper ringar och sätter dem på hvarandras fingrar. För bekvämlighets skull sker ofta det traditionella gåfköpet samtidigt.

Föberedelserna till bröllopet.

Har nu förlofningen försiggått, så skall ju sedan, om inga vidriga omständigheter komma de förlofvade att ändra tänkesätt, bröllopet stånda.

För en mansålder sedan firades bröllopet hos bondeklassen nästan utan undantag på senhösten, när skörden var inbärgad, och man slutat

»*utårkar*» för året. Numera firas bröllopet merendels på högsommaren eller i september. Sällan firas det så tidigt som i maj eller så sent som i oktober. Undantag finnas dock, och det kan hända att bröllop firas äfven vid jultiden, men sådana räknas merendels icke till de egentliga storbröllopen. Att undantag äfven under äldre tider förekommit, visas af ett beslut från år 1604, att inga bröllop skulle få hållas i fastan.

Bröllopet föregås af den lagliga lysningen, som sker i den församling, där bruden är hemma. En lördagskväll kommer fästfolket upp i prästgården och tar ut lysningen; förr i världen erhöll prästen före afkunnande af lysningen 2 riksdaler, stundom mera, beroende på husets välstånd; äfvenså erhöll klockaren, som frambar lysningen, en slant för besväret. Under lysningstiden ansågs det icke passande, att fästmän gick i kyrkan.

Nu först började förberedelserna för bröllopet med mera allvar bedrifvas. Första lysningsdagen gör fästfolket besök hos anhöriga och vänner för att anskaffa tjänstgörande. Dessa äro *Bruttbonden* — hvartill vanligen ombedes någon mera bemärkt man i samhället, såsom prästen, skolläraren eller någon besläktad storbonde »mä go talgåve» — vidare *Bruttövassku* — vanligen prästfrun eller någon annan mera framstående kvinna, som med smak kan klä bruden och dessutom möjligen kan ha vackra brudsmücken att låna henne — *Ungmansdrängar* och *Bräudpejkar* eller, som de numera kallas, *Mas-skalkar* och *Tärnar* — nu för tiden stundom ända till 15 par, utvalda bland de ungas släktingar och ungdomsvänner — vidare *Skaffare* och *Skaffamor*, *Ungskaffare* och *Skaffajungfru*, en eller två *Spelmänningar*, *Kokamor*, *Kärvaskasske* (kärlvaskerskan) och *Öltappare*.

Till skaffafolk tagas vanligen några mera bemärkta och duktiga personer inom socknen, spelmänningar utgöras af ett par unga bondpojkar, som äro kända för att kunna väl handtera sina fioler. De gamla spelmännen ser man numera sällan till, och stundom får i brist på fioler ett dragspel eller en orgel ersätta »fäjiolen». *Kokamor* är någon hustru af bonde- eller småfolksklassen, som är skicklig i matlagning, ty på maten vid ett bröllop beror mycket af gästernas trefnad. Till kärvaskasske tages någon arbetarhustru i grannlaget

och till öltappare någon dräng i gården, som kan vara kvick i benen.

I vissa aflägsna delar af ön, Hablingbo och Vamlingbo m. fl., finnas ännu tvenne befattningar kvar, hvilka uppåt landet numera äro försvunna; dessa äro *Kunmädru* och *Värderingsmannen*. Kunmädru utväljes bland brudens närmaste släktingar — en faster, moster, svägerska eller syster — som jämte »bruttövassku» uppvaktar bruden; värderingsmannen är den, som kör den vagn, hvarpå *värningskistu* föres — det är den kista, som innehåller brudens eller brudgummens hemgift. En viktig funktionär, som numera tycks vara alldeles försvunnen, var *Svaromannen*, hvilkens uppgift var att besvara bruttbondens tal, när man »kom i går» — hans roll har nu öfvertagits af skaffaren.

Det som icke medhinnes första dagen fullbordas under de följande lysningsdagarna.

En sed, som numera är afskaffad, var, att bruden till de tjänstgörande m. fl. vid bröllopet utdelade gåfvor, bestående af kakor, strumpor eller vantar. Strumporna stickades af bruden själf. I början af augusti när det blef »luppar ej nytar» — »nytluppar» kallas de tidigaste kärnbildningarna i nöten — började fästmön »sitta kväll», och hon kunde nu sticka ända till 30 par strumpor, stundom var det dock icke mer än ett dussin eller så, men i de flesta fall höll sig antalet omkring 20 par.

I något sammanhang härmed — ehuru ovisst hvilket — står säkerligen seden att samla »*hankleull*». Något före bröllopet eller under lysningstiden gick fästmön ut i bygden med uppfästadt förkläde stundom af dubbla längden — sammansatt af tvenne — samt bad om en »tutt» ull till sitt hushåll. Denna ull, som kallades hankleull, upptogs hos alla i socknen och alla, äfven de, som icke bjödos till bröllopet, voro skyldiga att lämna bidrag. Hon gick på några ställen i stöten och lämnade kvar, hvad hon under dagen hopsamlat på det sista. Sedan hon slutat, hemfördes all ullen, som stundom uppgick till flera lispund, så att en del kunde säljas. Bruket synes längst ha bevarats i Eksta, men upphäfdes af prosten P. Wallgren.

Då man hör namnet »hankleull» är, man närmast böjd att sätta denna ull i samband med de gåfvor, som bruden utdelade, bestående af strumpor och »hanklar» (vantar). Hvaruti detta samband består eller om öfver hufvud taget något sådant funnits, är dock särdeles dunkelt. Ullen insamlas tydligen, när sticksömmen redan bör vara färdig och kan sålunda — icke i den gestalt bruket nu har — vara afsedd att utgöra materialet till hanklarna och strumporna. Snarare vore man böjd att antaga, att ullen skulle utgöra ett vederlag in natura för den utgift bruden åsamkas genom att bortskänka gåfvorna. Dessa betraktas heller icke som en direkt gåfva från hennes hem, utan som en utgift för henne själf, enär de upptagas som en särskild post i medgiften, jfr en värningslista från 1693, i de säveska samlingarna, där en post är upptagen: 13 ärmkläden till att utdela på sin bröllopsdag, som i våra dagar äfven kallas muddar. Dessa ersatte stundom ännu i senare tid den öfriga sticksömmen, liksom en brosch eller dylikt nu får göra samma tjänst. På Fårö erhöi bruden för hvart par strumpor af den, som mottog dem, en tolfskilling.

En motsvarighet till bruket att samla hankleull hafva vi i ystningen. I Eksta — där folket för öfrigt sedan gammalt varit känt för att kunna ysta (Aikstbousst) — var det vid bröllop eller gästbud brukligt, att hela bidlaget (se sid. 81 not 1), som i regel där omfattar 3 gårdar och cirka 24 hushåll, bar ihop mjölk och ystade gemensamt. Ostarna, som voro åttkantiga, gjordes gårdsvis, och den, som skulle hålla gästbudet, erhöi halfva antalet. Numera är bruket alldeles försvunnet, men ännu 1867 gick bruden 14 dagar före bröllopet kring och bar ihop mjölk, af hvilken gjordes ost, vinstarusst (löpeost) och stajkusst (brynost).¹

Osten, som på visst sätt hade en särskild betydelse, då den, som vi skola se, serverades *jämte fladen* vid bröllopsmiddagen, som en särskild rätt under vissa ceremonier, var sålunda tillkommen på kooperativ väg, under det att fladen däremot bakades, medfördes och delades af kunmädru.

¹ Äfven efter barnsäng sändes en piga ut att bära ihop mjölk, af hvilken gjordes ost. När kyrktagning skedde, gick hustrun först in i prästgården och lämnade en ost.

Senast en 8 dagar före bröllopet, stundom mera, tog man itu med den egentliga tillagningen. Då kom kokamor, som skulle tillreda maten. Förut hade man slaktat, mälat och malt. Det yttrande, som en bonde fäller i en gammal bröllopsvisa (Säve II, Visor, 196):

Um vör nå sla ihel a lamb u nåklä gräjsar
 A gas u träjä hyns, så kan hä läukor (likväl) späjsä.
 Ha vör ajn tunnä öl u itt staup bränneväjn
 U nåklä kakur till — äh! da jär Bonden fäjn!

får nog inte tas så kontant. Det är väl den allbekanta gottländska blygsamheten, som återigen tagit sig uttryck — denna gång i vers. Nej, när det skall vara kalas på Gottland, så skall det vara med besked. Nu slaktas ett eller ett par ungnöt, ett par lamm och grisar; man anskaffar fisk från kusten, ofta fjällfisk; en och annan gång användes äfven lutfisk eller kabiljo; 2 à 3 tunnor öl bryggas och stundom sätter man styrka på ölet genom att under jäsningen ned-sätta en korkad brännvinsflaska i vörten. Så är man i staden och handlar (Samtahl mellan Rasmus Glaumungs etc., Visby 1905):

»väjn u bränneväjn
 u sucker, ingefära
 u pippet, sväskan, russäjn»

man köper konjak, rom, punsch, och allting skall vara hederligt tilltaget, så att ingenting tryter de stundom till ett hundratal uppgående gästerna.

Särskildt med baket får nu kokamor stort bestyr samt med tillagande af stekarna, äppelkakan och köttbullarna o. s. v.

Nu är det endast bjudningen af gästerna som återstår. Bröllopet firas numera i brudens hem på lördag, endast i undantagsfall på fredag; åtminstone är så förhållandet å mellersta Gottland.

Hvad platsen för bröllopets firande beträffar, synes det icke alltid varit brukligt att fira bröllopet i brudens hem. På biskop Wallins tid hölls bröllop, »där bruden skall blifva boendes, men icke där hon är hemma eller tages», och äfven i 1587 års stadga synes bruket varit vacklande, då det talas om huru många karlar man skall utsända

mot *sin brud eller brudgumme*. I Gutalagen fastställes däremot uttryckligen, att bröllop skall hållas där, som ungi maþr (unge mannen) är, och att ungi maþr skall sända tre män mot sin brud.

Dagen för bröllopets firande har varit utsatt för många växlingar, och här har man också sju olika dagar att välja på. Numera hålles bröllop som nämndes vanligen på lördag och söndag; för 25 år sedan — när det ännu var brukligt att hålla bröllop i »dagarna tre» — firades det allmänt på fredag. Bergman och Snöbohm, som uppgifva fredagen som bröllopsdag, sammanställa detta bruk med dyrkan af Frej och Frigga. På 1840-talet firades bröllopet ännu en dag tidigare — på torsdag, på vissa ställen äfven på tisdag — detta när bröllopet åtföljdes af hemkomst — och enligt Säve ansågos tisdagen och torsdagen som lyckliga för bröllopet. I 1587 års stadga fastställes, att »de skall drage af sted — nämligen magföljet eller brudföljet — så de ere vid kirken om Söndagen för middagen, men kommer der någon efter middags stunden till kireken, då skall Sogne Presten icke gifve dem sammen den dagen»; strax nedanför läses om dem, som kommo druckne »till kirken om Söndagen eller Måndagen, när Brud Mässan hålldes». Det synes sålunda varit sed att hålla bröllop på söndag. Detsamma framgår af 1606 års stadga: »— och skall Bröllopet intet längre vara än till om Måndags aftonen och om Tisdagen skall all bröllopskost hafva en ända. Skedde bröllopet om söckendagen i veckan, så skall *dock* bröllopet intet längre vara än i två dagar.» Följaktligen brukades äfven nu söndagen som bröllopsdag, men den möjligheten uteslutes dock icke, att bröllop äfven kan ha hållits på andra dagar i veckan — enligt 1587 års stadga synes måndagen i så fall varit den vanligaste.

Bruket att fira bröllopet på söndag fortlefde ännu 1808 i Eksta samt, om man får döma efter en anteckning i prosten Ekholtz' dagbok vid 1700-talets midt, äfven i Linde, då han omtalar, att han efter gudstjänsten var på bröllop vid Hesselby. Samtidigt härmed firades bröllop äfven på andra dagar i veckan, ty 1680 den 17 nov. beslöts i konsistorium, att bröllop ej bör firas på onsdag eller fredag, som äro böndagar, hvilket visar, att äfven söckendagarna vid denna tid togos i anspråk.

Af det föregående har således framgått: vid 1500-talets slut skulle bröllopet firas på söndag — i nödfall på måndag. Sådant är förhållandet äfven under 1600-talets början samt här och där på ön ännu så sent som omkring år 1800. Från 1600-talets början veta vi, att bröllop äfven kunde firas på en söckendag, hvilken som helst. Dock stadgas det vid samma århundrades slut, att det icke bör vara en onsdag eller fredag. På 1840-talet ansågos af gammalt tisdagen och torsdagen för lyckodagar vid bröllop. Tisdagen nyttjades merendels, när hemkomst firades. Denna har emellertid under det sista halfseklet mer och mer aflagts, och så har bröllop samtidigt flyttats till slutet af veckan, ty man skulle alltid på söndagen »ga ungfålk i körke». När bröllopet firades på en torsdag, var det emellertid stillestånd på lördagen — eller tredje dagen. För att undvika detta har troligen bröllopet så småningom flyttats till fredagen, då det kunde fortgå i tre dagar utan afbrott till och med söndagen. Nu har tiden ytterligare afkortats. »Fredagsbröllop» ha alldeles fallit bort eller nyttjas endast i undantagsfall, och bröllopet firas numer i de allra flesta fall på lördag.

En åtta dagar före bröllopet rider nu en »masskalk» omkring samt utdelar tryckta biljetter med bjudningen till bröllopet; till de aflägsset boende sändas biljetterna med posten. Stundom får numera velocipeden göra tjänst som häst.

Detta sätt att bjuda är icke gammalt, och ännu för 25 år sedan användes seden att bjuda med läxa, d. v. s. med en för tillfället särskildt författad text.

Åtta dagar före bröllopsdagen — om bröllop hölls på torsdag, sålunda torsdagen veckan förut — redo de båda ungmansdrängarna på morgonen upp till bröllophuset, och man kände genast igen dem på de kraftiga pisksmällarna, som »nästan liknade skott». Bjudaren skulle vara snyggt klädd i blå kläder, och på Hilfelings tid skulle han ha rocken fodrad med rött rask. På hufvudet hade han hatt, vidare var han klädd i stöflar och sporrar. Hästen hade en tid förut fått stå på stall för att bli »öjskar» och liflig och för att få godt hull; manen och svansen voro flätade eller friserade; betslet var ofta utstyrdt med påsatta snäckor (Cypræa) eller »ormskallar» som

de kallades. Sådana betsel användas för öfrigt ännu i dag här och där på ön.

Ungmansdrängarna stiga in i brudhuset och få »ti bästar» samt upplysas samtidigt om hvilka, som skola bjudas. Så börjar färden. Med sina stora »smällsvejpar», som skola hafva röda skaft, stundom omvirade med hvita skinnremsor, samt en lång hvit lädersnärt, ytterst försedda med ett hampsnöre till smäll, gifva de nu ett par väldiga klatschar. Så bär det ut genom gatgrinden en åt hvar håll, hvarvid brudens marskalk alltid först rider till prästgården. Bröllopsbjudaren igenkännes alltid på de täta pisksmällarna. Han spränger fram på sin ystra springare i vild fart; när han möter någon, smäller han med piskan; när han far förbi ett hus, smäller han med piskan; när han kommer i gård för att »främme sitt ärendes», smäller han. När han far likaså; när han rider ensam på skogen, smäller han äfven — för att bryta den enformiga tystnaden. Det hela ger intryck af ung, spänstig kraft, af glädje och eld och lif — sådant det just anstår den fest han förbereder.¹

När nu bröllopsbjudaren kommit i gård och stigit af hästen, dammar han först af sina stöflar med en för ändamålet medhafd papperslapp eller med näsduken, om han håller sig med sådan, så frågar han om värdfolket är hemma. Han stiger sedan in i stugan och slår dem i hand, som han skall bjuda. Går sedan och ställer sig vid dörren samt uppläser sin läxa af t. ex. följande lydelse:

»Frid och glädje vare öfver detta hedervärda hus!

Ifrån första skapelsen allt intill nu har Gud haft höga och visa afsikter med människan, hvilket daglig erfarenhet bevittnar. Han

¹ Utom anhöriga bjudas naturligtvis de närmaste grannarna. För detta ändamål är socknen indelad i ett visst antal bidlag eller budlag. Ett bidlag består af ett större eller mindre antal gårdar i socknen, hvilka sinsemellan hafva skyldighet att bjuda hvarandra, men *utom* bidlaget har man inga skyldigheter. Bidlaget utgör äfven på annat sätt en gemenskap t. ex. vid ystningen (se ofvan) och motsvarar möjligen äldre byalag eller byar. Som exempel på bidlag kan nämnas Valls socken, som delas i två bidlag, det ena väster om kyrkan, Västa-Vallar, det andra öster om kyrkan, Austa-Vallar. Eksta socken delas först i Kyrkbyn och Aikstvästre. I kyrkbyn äro tre bidlag, bestående hvardera af tre gårdar 1) Qvie, Sigers och Lärदारfve, 2) Uggårds, Grymlings och Lillgård, 3) Mellings, Rundarfve och Stjärnarfve; i Västre äro bidlagen sex.

skapade först en man och gaf honom genast löfte om en kvinna honom till hjälp. Nu har äktenskapet alltifrån tidernas början varit och ännu fortfar, och vid samma tillfälle bör förnöjsamhet och glädje vara det mest rådande hos oss, ty det pryder Guds heliga ändamål och bevisar hans ära vid en så viktig inrättning.

Nu har Gud utsett för unga karlen och husbonden Kristoffer Valdenström samt dygdesamma inspektorsdottern Johanna Eneqvist i samma socken. Dessa förutnämnda personer komma genom försynens milderika styrelser och med sina föräldrars ömsesidiga samtycke att fira sin viktiga och glädjefulla föreningsfest den 4 oktober eller i dag åtta dagar; alltså får jag på begäran från husbonden Kristoffer Möllerström [Möllbjers i Roma] och hans kära hustru anhålla, om detta husets anhöriga ville vara af den godheten och eder uti förberörda gård och socken på förutnämnda dag infinna eder kl. 10 f. m.; alltså (beder) jag som är deras utskickade sändebud att det icke må förgätas.»¹

På sina ställen — särskildt där hela hushållet bjudes — börjar bjudaren, så fort han kommer in, sin läxa utan att hälsa eller ens ta af sig hatten.

Sådana högstämda och högtidliga bröllopsläxor, som den nyss anförda, äro från 1800-talets förra hälft och ännu en god bit in på århundradets senare del ingalunda sällsynta och uppträda stundom i flera upplagor, som år för år förbättrats. Men deras ofta svassande ordprål och högtidliga innehåll, som i de äldre gör intrycket af en efter konstens regler författad predikan, i de yngre för med sig en betydligt stark fläkt af nyromantik och Atterbom, och som i de öfriga bröllopstalen ännu mer än i bidläxorna träder oss till mötes, är säkerligen icke synnerligen gammalt.

De äldre bröllopstalen hade säkerligen en helt annan karaktär att döma af ett par bevarade bidläxor, hvilka för våra ögon te sig som en obegriplig ramsa osammanhängande ord, stundom med löjligt innehåll. Den äldsta uppteckningen af en sådan, som jag känner, återfinnes i Wallins *Analecta*, afskrifven hos Säve: *Samlingar IV*, Sägner 340. Den är af följande innehåll (om andra sådana se *Tillägg*, s. 90!):

¹ Meddelad af förre husbonden L. P. Johansson, Aumunds i Roma.

Bröllopsbjudning.

Jag har an kerlig u an ven-
lig boin u så an fleitelig helsning
ifra mei Bror Jacu u hans kira
festmoij, emäda Gud har så lagi
u folki har så ärni

*Att giff buff(?) brun doifler vali
knappar i mani(?)*

troi silar pa

roger u sinap skul Er fa

troi fat morsan(?) pa bordi

*troi risper(?) ginum bryggerhäus-
duri*

mitt ginum sopqvasti

nei sla kring golfvi

skämmas i durengei.

Jacu, gå äut pa Gardi, ta
blocki u bläsi, koir i böin u kaupa
et stop aitar u et stycke vatten-
lagt flinta u gärä ä leite gästa-
bud, sum vör gärde i fior i hoi-
släti.

Ja gick i lagum go tejd;
skulde varä gumma till Nils Ben-
skens bani; när ja kom till Nils
Bensken, sa var inte Nils Ben-
sken haime, dä mäd så la ja mi
pa Rakors seng, så kom Rakor
u Nilson hajm.

»Så råkete han dig velle da?»

»Tig Er stilla, go herrar, lät
mi få tala sum vait.»

Jag har en kärlig och en
vänlig bön och dessutom en flite-
lig helsning ifrån min bror Ja-
cob och hans kära fästmö, emedan
Gud har så lagat och folken ha
så ärnat

*Att giff buff brun doifler vali
knappar i (häst-)manen*

tre sela på

rofvor och senap skulle ni få

tre fat sand (mordsand ngotl.)

på borden

tre rispor genom brygghusdörren

midt genom sopkvasten

nio slag kring golfvet

skämmas i dörrvrån.

Jacob, gå ut på gården, tag
blocken och bläsen, kör till sta'n
för att köpa ett stop etter och
ett stycke vattenlagd flinta och
gör ett litet gästabad, som vi
gjorde i fjor vid höslättern.

Jag gick i lagom god tid;
skulle vara fadder åt Nils Ben-
skens barn; när jag kom till Nils
Bensken, så var inte Nils Ben-
sken hemma, fördenskull så lade
jag mig på Rakors säng, så kom
Rakor och Nilson hem.

»Så råkade han dig väl då?»

»Tiger stilla, go herrar, lät
mig få tala som vet.»

Redan dagen före bröllopet börja en del af gästerna samlas i bröllopsgården — särskildt de mera aflägsset boende samt tjänstgörande. Skaffarfolket har fullt upp att göra med att ställa i ordning borden, hjälpa till med att gnida tallrikarna, räkna upp de lånta kärlen, skedarna m. m., ta reda på i hvilken ordning ölfaten skulle tappas o. s. v. Vid 2-tiden på eftermiddagen börja de ungdomar, som skola fungera som tärnor och marskalkar, infinna sig för att »klä». Detta arbete tager ofta en ganska lång tid i anspråk, och stundom hinner man icke med allt den dagen, utan en del får stå öfver till själfva bröllopsdagen, då man redan vid 5-tiden på morgonen kan få se ungdomarna i lifligt arbete på gården.

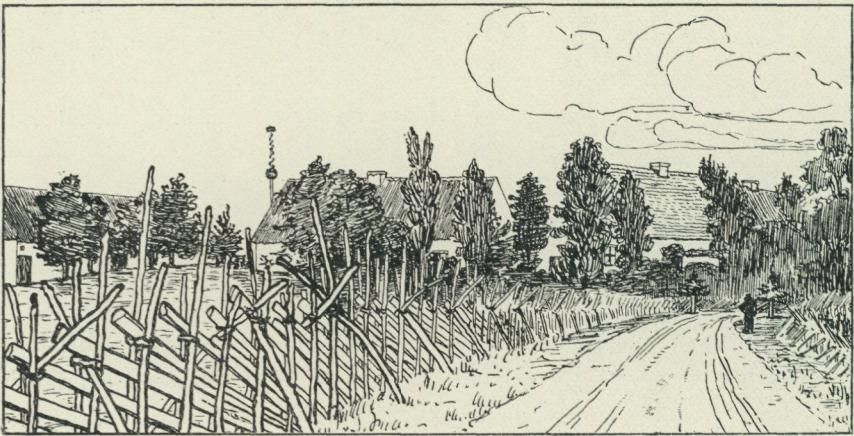

Fig. 1. Kyrkbinge.
Gothen, juli 1905.

Det viktigaste vid klädningen är »ungmansstången». Denna utgöres af en hög gran stundom mer än 20 alnar — det största träd man kan erhålla — hvilken kvistas och skalas hel och hållen med undantag af själfva toppen, som skall sitta kvar. Ungmansstången reses midt på storgården och har sedan under bröllopet en viss betydelse. Ty alltid när man kommer i gård med brudgummen, eller när man kommer från kyrkan, skall man färdas omkring den, och när brudparet på aftonen är ute och visar sig, skall man gå omkring ungmansstången. Stundom binder man äfven en lång gir-

land, som viras omkring stängen från toppen nedåt midten. När vigseln sker i kyrkan, reses ännu i vissa delar på ön — särskildt på »Sudret» — en dylik stång på prästgården eller vid kyrkan.

Vid stora inkörsgrinden reses en äreport, bunden af granris eller — på sommartiden — eklöf, samt dessutom utstyrd med granna pappersband och rosetter. Närmast utanför äfvensom inåt gården resas unga granar af manshöjd, hvilka bilda en häck in till bröllopshuset. Stundom — såsom exempelvis i Gothem skalas äfven dessa granar, så att endast toppen sitter kvar, ett bruk, som på Hilfelings tid ännu förekom äfven i de mera centrala delarna af ön — i Viklau, Roma och Sjonhem. Närmast kyrkan garneras understundom å ömse sidor om vägen med liknande granspiror, ja till och med mellan kyrkogårdsporten och kyrkans portal, se fig. 3. Vid gårdarna utefter den väg, där brudföljet skall färdas till kyrkan, resa vännar och grannar äreportar, se fig. 4.

Öfver den mindre grinden, »lillgårdsgården», på bröllopsgården slås en hvalfbåge af granris eller löf med pappersrosetter. Å ömse sidor om trappan uppresas granar eller björkar, och dörren in till huset siras rundt omkring med girlander. Ofta har någon af ortens mera konstförfarna ynglingar fått visa sin skicklighet genom att förfärdiga en transparang af papp med brudfolkets namn, hvilken på aftonen under bröllopsdagen upplyses.

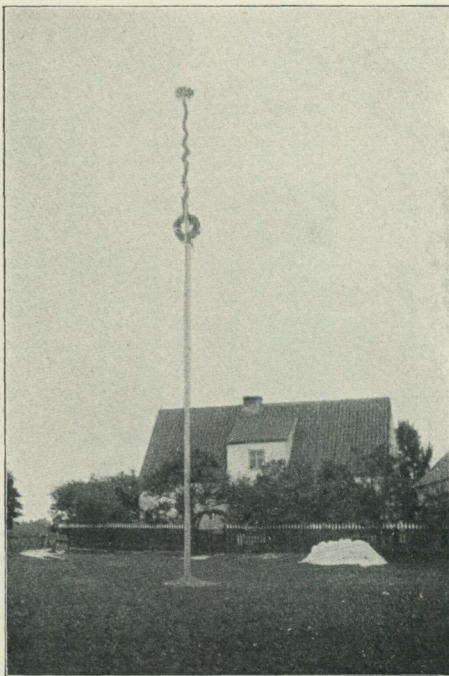

Fig. 2. Ungmansstång på storgården
Kyrkbinge.

Gothem, juli 1905 (nu på Skansen).
O. V. Wennersten fot.

»Klädningen» af kyrkan får oftast anstå till själva bröllopsdagen. Vid ingången till kyrkan resas ett par stora björkar, äfvenså i koret — en på hvarje sida om altaret. I brist på löfträd användas på det sista stället vanligen enar. Altaret prydes med krukväxter och nedanför utbredes en schal eller en matta, som beströs med blommor och som utmed kanterna förses med en ranka af blommor och grönt. Endast i undantagsfall klädes numera brudstol.

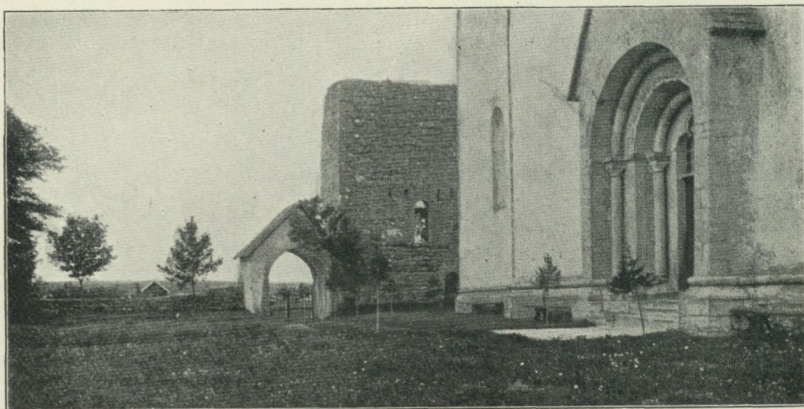

Fig. 3. Gothems kyrkogård, juli 1905.
O. V. Wennersten fot.

På Hilfelings tid — vid 1800-talets början — var klädseln ännu vida rikligare. Utom »himlarna», om hvilka vi strax skola tala, var huset och gården i öfrigt mera praktfullt utstyrd. Gården var »lagd med påförd sand och beströdd med hackadt granris». »Stora ingången till Bröllophuset är med Gran och Lingonris beklädd så väl på sidorna som ock ofvanföre, där kransar, kronor, Hjärtan, Rosor och Bouqvetter utgjorde prydnaden — likaså woro de inre dörarne både utan så wäl som innantill beklädde, dock aldrämäst Dörren till Bröllopssalen, det största Rummet, eller s. k. Nystugan (Helgdagsrummet). Detta war i synnerhet mycket wäl beprydt med girlander, festoner och små Bouqvetter öfwer alla wäggar Fönster och dörar, tillika med skänken — som hade sin Himmel mycket grann och utzirad — gjordt af lingonris, mästandels på lakan fasthäftade till

Wäggarnas beklädnung, somligstädes där så många lakan ej kunde fås, woro lingon ris quistarne med Deg på hwita wäggarne fastsatte, som gaf ett både täckt och angenämt utseende.

Ett helt dussin speglar samt tafior, både egne och lånte, bidrogo till magnificansen; under hwilka sågos i wågor brutne fina Musselins dukar och Serwetter, hwar på mycken grannlåt af artificielle Blomster och Band, qwistar och Guldpapers Hjärtan samt andre figurer woro fästade.»

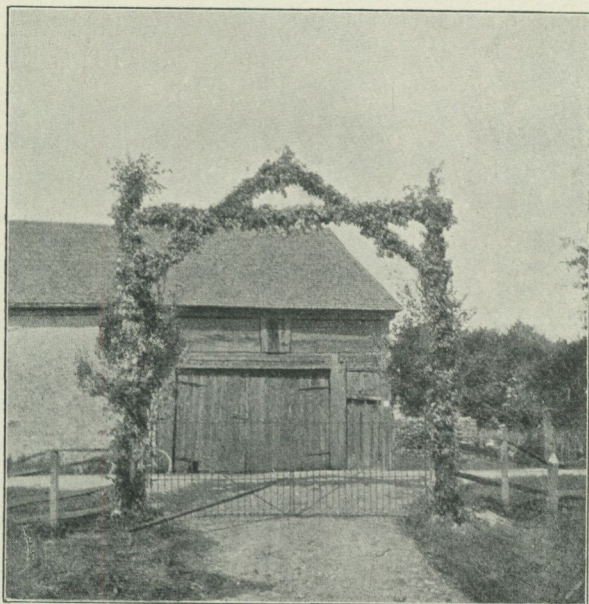

Fig. 4. Port vid vägen nära Hemse.
K. A. Berlin fot. 1905.

Ett bruk, som ännu i mannaminne förekom, men som numera så vidt jag vet är alldeles försvunnet, var att klä »himlar». Den förnämsta himmeln var uppsatt öfver bordet ofvanför den plats, där brudparet skulle sitta, och utgjordes af ett fint hvitt lakan, som med fem stygn — ett i midten samt ett vid hvarje hörn — fästes i taket så att dukens hörn till ungefär ett kvarters längd woro fritt nedhängande. Himmeln var garnerad med många sorters granna band,

med guldpapper och buketter och ifrån midten af himmeln nedhänge en grön krona stundom omgifven med en dubbel krans af blommor, utomkring hvilken var fästadt annat grönt — mindre kransar, kronor och hjärtan. I Hilfelings beskrifning är himmeln synnerligen stor, hopsatt af tvenne lakan.

En himmel skulle alltid finnas äfven i brudkammaren, där de unga skulle tillbringa bröllopsnatten. Stundom fanns en mindre himmel af en serviett eller dylikt öfver skänken, hvilken som vi

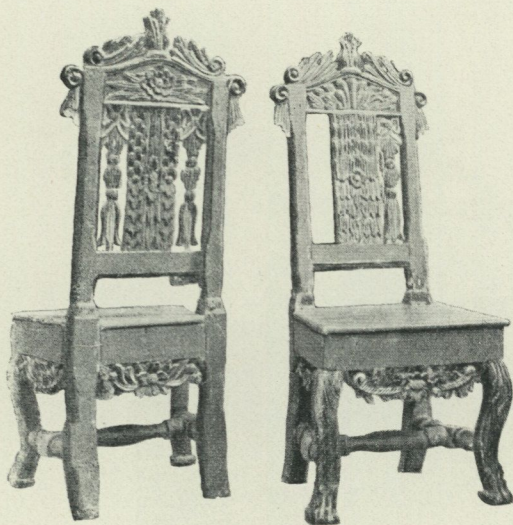

Fig. 5. Brudstolar, från 1700-talet.
Hörsne kyrka, Gottl. K. A. Berlin fot. 1905.

I kyrkan kläddes brudstolen, fig. 5, i hvilken brudparet åtminstone i senare tider icke satt, med ett hvitt lakan, prydt med granna pappersrosetter samt med blommor och grönt. Brudstolen har emellertid på sista tiden kommit mer och mer ur bruk, men ännu på 1890-talet förekom vid ett tillfälle brudstol i Vall — detta dock mera som en kuriositet.

Det är med allt detta, som tärnor och marskalkar få gripa sig an. »Tösarna» få binda och göra de lättare arbetena, under det »särkarna» och drängarna »drar hem löfven» från marken, »slar stang

sett hos Hilfeling, dessutom äfven var klädd med blommor och grannlåter; små himlar förekommo äfven öfver de hyllor, på hvilka ölstånkorna hade sin plats.

Tvenne låga pallar, hvilka användes vid hemvigseln eller efter kyrkvigseln vid sängledningen, skulle kläs med hvitt tyg och blommor. Likaså skulle de tvenne stolar, på hvilka brudparet satt, innan färden anträdde till kyrkan, kläs med granna blomster och band.

upp» samt förrätta de gröfre sysslorna. Allt sker under glam och glädje, under skämt och klingande skratt, och kan någon af sårkarna en stund stjåla sig undan de öfriga och komma in på ladan för att hjälpa tösarna med att knipsa af löfven eller riset, försummar han aldrig tillfället, men vanligen blir han snart ertappad och utsläpad till sitt arbete. Man går i glad förväntan på de kommande högtidligheterna, och ofta är dagen före bröllopet för ungdomen den roligaste under hela festen.

Inomhus stegras brådskan till en förtviflad fart; vid 5-tiden — *otendagstid* — börja sänningarna komma, och då skall sänningfolket ha sin berättigade tillsyn. Sänningar kallas de matvaror, som af bröllopgästerna, såväl närboende som »langfärdnes», medföras till bröllophuset. För att föra sänningarna använder man ofta stora korgar, *sänningkorgar*, som äro enkom afsedda för detta ändamål. Det är nu någon af ungdomarna i gårdarna, som får gå med sänningarna, vanligen tjänstfolket, men stundom äfven dottern i huset, hvilken då bjudes till bröllopet, såvida hon ej förut erhållit bjudning. Hon medför ett spann mjölk eller en flaska grädde samt sänningkorgen med t. ex. följande innehåll: 3 st. stora hvetekakor, en rispannkaka — på vissa håll »äppelpångkake» — ett par marker smör, omkring 20 stycken stora saffransbullar samt därjämte en vacker fårstek och om så kunde fås färsk fisk. Släktingarnas sänningar voro i allmänhet rikligare än grannarnas.

Sänningfolket trakteras med kaffe samt kvällsmat, som åtminstone på vissa håll ätes före den vanliga kvällsmåltiden vid $\frac{1}{2}$ 7-tiden, och i hvilken alla deltaga. Det serveras smörgås, limpa eller hvetebröd, ansjovis, kallt kokt kött med senap samt aptitssupen och därefter pannkaka. Klädningsfolket, som nu haft ett litet afbrott i sitt maktpåliggande göromål, får nu ge sig ut igen, men fram emot 10-tiden blir det nytt matbud; nu skall »måjgråjten» ätas. Det är nu den ordinarie kvällsmaten, som ätes, och som innebär, att nu bör det egentliga arbetet för dagen vara slut. Efter smörgåsmat, bestående af bröd och smör, ansjovis och kött — som förra gången — inbäres hufvudrätten, gröten. Denna utgöres alltid af risgrynsgröt, och under kokningen har man instoppat en mandel eller böna, ibland

till och med ett sviskon, och den, som erhåller bönan, skall »stå blank» d. v. s. fira bröllop nästa gång. Det säges allmänt om gröten, att om den är »sviden» — vidbränd — är flickan icke mö. Förr i världen åts alltid äfven fisk på kvällen före bröllopet.

När måltiden är slut, och man »tackat Gud för mat», går man ibland ut och fortsätter arbetet, om det är särskildt brådiskande, annars tar sig ungdomen gärna en svängom på kvällen efter ett dragspel omkring ungmansstängen ute på storgården. I allmänhet drar man sig dock tidigt tillbaka för att icke bli utschasad i förtid, ty krafterna bli nog senare tagna i anspråk. I äldre tider dansade man alltid med bruden denna kväll, och man tycks ha haft en del ceremonier med ett ljus, som skulle tändas under ringdansen. Säve, som omtalar detta, har endast en sådan anteckning, men ingen närmare beskrifning, huru saken tillgick.

Under natten skulle bruden alltid i Eksta ligga emellan tärnorna, som förr i världen endast voro två stycken.

Tillägg: Om bidläxor.

Utom den ofvan sid. 83 anförda bidläxan, hämtad ur Wallins *Analecta*, förekomma tvenne äldre sådana på skilda ställen upptecknade hos Säve i hans samlingar. Den ena (i III, Lekar, 22) är använd, när *barnen* leka bröllop. När bröllopsbudaren kom ridande på sin käpphäst och smällde med piskan, stannade han framför det provisoriska bröllophuset och uppläste en läxa af följande lydelse:

»God dag, god dag! Jag skall helsa så mycket från min kära bror (Jacob), hans kera kuna och hans kera fästemö. Gud har så laga', folken vill så ha', att oe (vår) munsören och astumors kera dotter skall ha' hvarandra

Knappar i Valle
Han hattar i Halle
Trumslagarn i Walle
Han kårde för uss alle.

(Och sist säger han):

Jag tog en spräcklig bytte
Slog han i — och han kom alldrig till gards mer!»

För den andra har Säve till sagesman Hedda Lovisa Rundberg, f. 1801. Den lyder:

Bryllaups-Lexå.

Far har så laga u Mor har så skicka, att min brorsun skall gifta si' mäd edä astumors dottris pejka. U derpa skall jag nå bjanda Idor innfinna Jär ej Allfrida gard um Torsdags morgu klukku ate att hâjra pa dajrens atlôjge u nôje.

Asebuff u Akebuff u Drum-döjveli buff
mala mala
knappare mala
Storsilar pa
u rogur u sinapp skulo Ider fa
u torr ryg, sum har rinna tre gange
ginom ugnskvasten
u tre rispar ginom trässkullen
u stått brändt kul u aska skulu Jär
fa til snäus; u ännu större hajdur
sker det Idor: källingi kumbur sjalv
för Idur in ör kalkhaggvannen, så lyde-
pasar sta kring henne pa bårdet til
sallat efter mat!

Den i texten (sid. 83) upptagna läxan är af Wallin anförd i en sammanhängande ramsa; den där gjorda uppställningen är af mig konstruerad. Det föreföll genast vid första genomläsningen, som om rim här och där skulle varit inlagda, och vid närmare granskning syntes det vilja framgå, att åtminstone tre rimpar följde på hvarandra: vali — mani, pa — fa samt bordi — duri, särskildt då vokalljuden i det sista rimparet i vissa delar af ön nästan sammanfalla.

Denna läxa består tydligen af fyra afdelningar: 1) ingressen, som innehåller själfva bjudningen, 2) en osammanhängande ramsa, för närvarande delvis omöjlig att tolka, 3) beskrifning på gästabudet, hvilka anrättningar som skola serveras, såsom etter och vattenlagd flinta eller stött bränt kol och aska att användas som snus, som det står i den säveska uppteckningen, där äfven »käringen kommer in ur bruklafven, så att ullflingorna stå kring henne till sallat efter maten» — saker som möjligen haft sin direkta motsvarighet vid bröllopsmiddagen, 4) en icke fullbordad berättelse om huru han skulle vara fadder till Nils Benskens barn; berättelsen slutar med en dialog, där den, som önskar veta, hur mötet mellan talaren och Nils Bensken aflopp, blir ombedd att tiga.

Bröllops-Lexa.

Far har så lagat och mor har så skickat, att min brorson skall gifta sig med er grannasmors dotters piga (eller tös). Och därför skall jag nu bjuda Eder infinna er i Allfride gård om Torsdag morgon klockan åtta att höra på deras glam och nôje.

Asebuff u Akebuff u Drum-döjveli buff
mala mala
knappare mala
Storselarna på
och rofvor och senap skolen I få
och torr råg, som har runnit tre
gångar genom ugnskvasten
och tre rispor genom tröskeln
och stött brändt kol och aska skolen
I få till snus; och ännu större heder
sker det Eder: kärningen kommer
själf för Eder in ur bruklafven, så
att ulltrasorna stå kring henne på
bordet till sallat efter maten!

Det är utan tvifvel den andra afdelningen som synes som den mest gåtfulla. Den börjar med det obegripliga »att giff buff» etc. samt har tvenne rimpar; på slutet komma tre rader, som icke rimma med hvarandra och icke heller inbördes synas hafva något sammanhang — åtminstone står sista raden aldeles isolerad från det öfriga. Man synes däraf närmast böjd att antaga, att slutet af stycket blifvit betydligt stympadt. Om versformen är ursprunglig eller om stycket ursprungligen gått i en viss takt, som åtskilliga sådana ramsor från fastlandet, och rimmen sedermera efter hand smugit sig in, lämnas oafgjordt. Stycket, som i och för sig sålunda gifver anledning till en del spörsmål, blir så mycket intressantare, som det äfven förekommer i den säveska uppteckningen med nästan samma ord. Första raden är i den senare något längre, men från »knappare mala» kommer nästan ord för ord det samma igen, fastän med sådana olikheter, till hvilka alltid ett muntligt öfverlämnande af ett obegripligt stycke gifver anledningen. Granska vi den i sammanhang med barnleken anförda, består denna af 1) bjudningen, 2) en vers, 3) ett par avslutande ord. Äfven denna innesluter sålunda i den egendomliga versen en sådan ramsa, som icke lämnar någon mening, och som egendomligt nog — början lyder *Knappar i Valle*, är en motsvarighet till Säves *knappare mala* och till Wallins *knappar i mani*. Det ser sålunda ut, som om alla dessa ramsor skulle gå tillbaka på något gemensamt original, möjligen versifieradt, och i den anförda barnläxan har ramsan äfven uppfattats som vers att döma efter Säves uppteckning af densamma. Jag har velat påpeka det intressanta förhållandet, enär flera varianter eller motsvarigheter möjligen kunna på Gottland eller annorstädes påträffas, hvilka kunna gifva ledtråden till en tolkning eller åtminstone till en fullt riktig uppfattning af saken.

Om järnkakelugnar och järnugnar

af

Sune Ambrosiani.

Bland Nordiska Museets förvärf under de sist förflutna åren till den afdelning, som afser att ge en bild af eldens ekonomiska användning, finnas också några ugnar, som äro sammansatta af gjutjärnshällar, eller i hvilka sådana användas åtminstone kring härden. Den ugnform, som dessa järnkakelugnar representera, har fått sin utveckling utom Norden, och har troligen hit inkommit från norra Tyskland. Den började få spridning i de nordiska länderna från och med 1500-talets början.

Förut hade man här fått nöja sig med öppna spisar, »skorstenar», tegel- och kakelugnar för att skydda sig mot det ofta hårda klimatet. I likhet med så många andra nya kulturprodukter uppträda järnkakelugnarna först i de kungliga slotten och i de andliga och världsliga stormännens fasta hus. Med tiden trängde de ut i vida kretsar, och i många landsdelar voro de ännu för ej många år sedan den vanligaste ugnformen.

Mig veterligen finnes ingen utredning af järnkakelugnens äldsta historia på främmande botten, men skulle jag våga att uttala en förmodan, så skulle de gå i den riktningen, att man i de otvifvelaktigt spröda och därför ofta trasiga, verkliga kakelugnarna hade borttagit det murade omkring förbränningsplatsen och i stället omgifvit denna med järnplattor. Därefter utgjordes förbränningsplatsens botten af en järnhäll, dess olika sidor och tak likaså af hvar sin häll och denna sistnämnda var försedd med en så stor öppning, att värmen

obehindradt kunde stiga uppåt in i de värmebehållande öfre ugnspartierna, uppförda af kakel eller i tarfligare fall af tegelsten. Dylika ugnar, som synas ha varit de vanligaste i Norden under 1500-talet, betecknar jag — som jag tror i full öfverensstämmelse med gammalt språkbruk — med namnet *järnkakelugnar*. Järnugnar benämner jag däremot endast den sorts ugnar, som uteslutande består af järnhällar.

Denna min uppfattning af de gamla järnkakelugnarnas utseende afviker i någon mån från Troels Lunds framställning af dem i andra delen af hans stora kulturhistoriska verk »Dagligt Liv i Norden»: Bönder og Köbstadsboliger sid. 120 i Folkeudgaven. Där framställer han järnkakelugnen som en invändigt under kakelbeklädnaden kring härden med järnhällar försedd ugn. Sedermera skulle kakelbeklädnaden hafva aflägsnats, och järnhällarna, som då blefvo synliga, ha börjat utsmyckas. Det material till frågans bedömande, som nu finnes kvar, synes mig tala emot denna uppfattning, då, som jag nedan får tillfälle att visa, ingen af de till oss bevarade ugnarna kräfver en sådan utvecklingsgång, men väl de flesta, som vi hafva kvar, äro så beskaffade, att man i en och samma ugn till öfverdel måste ha användt ett annat material än järnhällar. I de fall, jag på nordisk botten känner, saknas visserligen uppgifter om eller fragment af dessa ugnars öfre partier, men järnhällarnas beskaffenhet och utländska analogier visa, att det icke torde vara tvifvel underkastadt, att de flesta af 1500-talets ugnar varit järnkakelugnar i den meningen, att den kubiska lådan kring eldstaden varit uppförd af järnhällar, öfverdelen af kakel eller tegel.

Redan här önskar jag framhålla den skillnad, som ligger i benämningarna sättugn (biläggargugn, biläggare) å ena sidan samt vindugn (ugn med egen eldstad) å den andra. De förra beteckna sådana ugnar, där man i egentlig mening icke eldar. I dessa införs glöden från brasan å härden för att här i ugnen småningom förkolna och därunder aflämna rik värme åt ugnsväggarna. Sådana sättugnar voro de enbart af kakel eller tegel byggda ugnarna. När ett nytt material anbragtes kring härden i dessa, influerade detta naturligtvis icke på deras äldre användning.

Om de ugnformer, som voro i bruk mot slutet af 1500-talet, lämna oss åtskilliga inventarielistor från den tiden flera icke oviktiga upplysningar. Så finnas t. ex. dylika listor i behåll dels från de borgerliga hemmen i Helsingör, dels från det Helsingör närbelägna slottet Kronborg. De förra äro bearbetade af Jörgen Olrik i »Borgerlige Hjem i Helsingör for 300 år siden», de senare äro offentliggjorda af F. R. Friis i »Samlinger till dansk Byggnings- og Kunsthistorie».

På Kronborg slott funnos — enligt ett inventarium från år 1600 — icke eldstäder i alla rum. Järnkakelugnar förekommo i 6 rum; i tvenne (i drottningens gång invid den stora salen och i konung Jakobs af Skottland kammare) voro 2 stycken sådana i hvardera rummet; i ett en kakelugn. I alla dessa fall beskrivas ej ugnarna närmare. Om ett par finnes emellertid bestämda uppgifter, som intyga deras karaktär af sättugnar. Om kakelugnen i Riderstuen säges nämligen, att den är af »lerpotter och saknar dörr»; om en sådan uti Borgestuen, att den är en järnkakelugn utan dörr. — I Villum Henriksens i Helsingör bo, öfver hvilket bouppteckningen förrättades 1608, funnos ej mindre än 4 ugnar, som räknades bland järnet: en vindugn, en »kullet» ugn och tvenne höga ugnar. Detta måste anses ha varit ett verkligen luxuöst bo, ty på själfva Köpenhamns slott finnas en mansålder senare (1638), om man får tro det likaledes af Friis tryckta inventariet, endast allt som allt 4 järnkakelugnar. Omnämmandet af en vindugn i Villum Henriksens bouppteckning visar därjämte otvifvelaktigt, att man troligtvis redan före 1500-talets slut hade järnugnar eller järnkakelugnar med själfständig eldstad. I stort sedt kunna alltså sådana alltifrån deras första uppträdande i Norden vara så väl biläggare som ugnar med egen eldstad, ehuru det förefaller som om ännu under närmare ett århundrade de förra voro vanligare och talrikare.

I långt högre grad än genom kortfattade notiser ur inventarielistor, hvilka ju möjligen kunna tolkas på olika vis, styrkes min här framställda uppfattning om ugnarnas olika beskaffenhet genom iakttagelser på det ännu bevarade materialet. Såväl här och där på sin gamla plats som i de olika skandinaviska museerna finnes

ett omfattande studiematerial för bedömande af hithörande frågor. Hvad beträffar de *älsta* ugnarna vidlåder en brist detta material, nämligen, att det väsentligen endast är järnhällar och andra metall-delar, som på grund af större hållbarhet öfverlevvat ugnarnas raserande och omsider fått en plats i museerna. De delar som bestått af annat material, t. ex. kakel, finnas kanske också i behåll, men äro åtminstone icke numer förenade med de respektive järndelarna. Annorlunda är det med järnkakelugnarna från 1600- och 1700-talen.

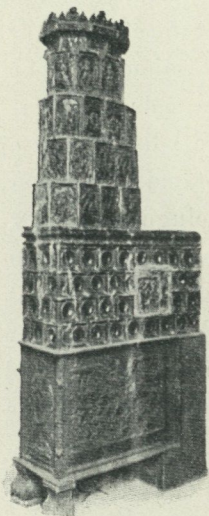

Fig. 1. Järnkakelugn.
Halberstadt.

Utom den rikhaltiga samling af original-ugnar och hällar, som under årens lopp bragts samman till Nordiska Museet, och som härstammar ej blott från de sydsvenska provinserna utan jämväl från Danmark och Norge, har stått till mitt förfogande afdrag af de fotografier, som fotografen Chr. Hude i stor utsträckning tagit af järnugnar eller dess delar i danska museer och på danska slott, bl. a. i Nationalmuseets 2:a afdelning i Köpenhamn och i dansk Folkemuseum. Det hela utgör en högst anse- lig samling afbildningar af hithörande föremål. De flesta bilderna äro så vällyckade, att de vanligen utgöra ett tillfredsställande, ofta ett fullt tillräckligt studiematerial.

En ännu väl bevarad, orubbad järnkakelugn af äldre typ är mig icke bekant på nordisk botten och det torde väl vara föga sannolikt, att en dylik där kommer att numera påträffas, då en ur värmegifningssynpunkt så föga tillfredsställande pjäs näppeligen bevarats under vårt kyliga luftstreck, sedan förbättringar vidtagits i ugnskonstruktionerna. För att emellertid ge en enhetlig bild af en sådan järnkakelugn och få en utgångspunkt för att bedöma de fragment, som finnas kvar efter de *älsta* nordiska ugnarna, meddelas här bilden af en dylik från Halberstadt i Nordtyskland. Reproduktionen är gjord efter en tillfälligtvis påträffad fotografi, och jag har ej sett originalet.

Som bilden visar är denna järnkakelugn en biläggare. Kring eldstaden har man järnhällar och ofvan på dessa en öfverdel af kakel, hvilken på ett ståtligt sätt höjer sig våning efter våning mot taket. Flere af de här förekommande kakelformerna erbjuda ett intressant material, men dessa må vi för denna gång lämna åsido och endast fästa uppmärksamheten vid järndelarna.

Bottenhällen, på hvilken glöden och askan skola hvila, är upphöjd från golvet i rummet, så att luften spelar fritt under densamma; den hvilar framtill på ett par fötter och är baktill fastgjord i väggen. Dess form är rektangulär, dess öfversida har falsar, i hvilka vägghällarna ställas.

Väggarna bestå af 3 järnhällar, nämligen 2 bredare sidohällar och en smalare gafvelhäll. Den fjärde kortsidan är öppen mot ett

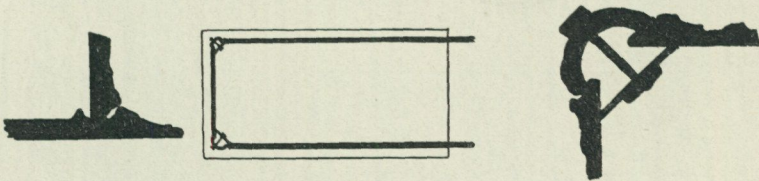

Fig. 2. Plan och detaljer från järnkakelugn.
Kristianstadtrakten, 1571. Nord. Mus. 85311.

hål i väggen, genom hvilket glöden införes från ett angränsande rum, hvadan alltså ingen synlig öppning finnes i ugnen.

Som t. ex. fig. 2 ofvan tydligare visar, förlängas långsidohällarna åt baksidan med en platta, som är ornerad och afsedd att inmuras i väggen. Sidohällarna och gafvelhällen sammanhållas, förutom genom falsarna i botten- och takhällar, genom skenor öfver hörnen med bultar på sätt, som fig. 2 klargör. För att lämna bultarna plats äro längsgående uttagningar gjorda i hällarnas ytterkanter. Dessutom har takhällen — troligtvis — en stor rektangulär öppning för att släppa upp värmen till de af kakel omgifna delarna.

Hvad som är utmärkande för Halberstadtugns järndelar, visar sig vara karakteristiskt för en stor grupp ugnar med samma konstruktion och bland dessa jämväl för dem, som äro de vanligaste i

de nordiska länderna. Detta är så mycket förklarligare, som af inskrifterna att döma de äldsta i Norden bevarade järnkakelugnarna tillverkats någonstädes på nordtysk botten. År 1893 införlifvades med Nordiska Museets samlingar järndelarna till en sådan biläggare. Underredet och öfverbyggnaden, den senare troligen af kakel, fattas, men i öfrigt har den alla drag, som vi funno karakteristiska för den omtalade Halberstadtugnen. Fig. 2 visar hörnkonstruktionerna m. m. å denna ugn. På långsidornas hållar återges en bild ur den förlorade sonens historia; därjämte finnes en lång inskrift på tyska.

Fig. 3. Hällar.

Hjörning museum. 1573.

På gafvelhällen framställes korsfästelsen i öfre fältet och det nedre utfylles af årtalet 1571, ett af de tidigaste, som förekomma på kända järnugnar. — På järnhällar från en ugn i Hjörning ha vi samma konstruktion på långsidornas hållar och på gafvelns. Den sistnämnda har en för den senare medeltiden karakteristisk bild, nämligen ett sidoställande af korsfästelsen och dess speciella gammaltestamentliga prototyp, kopparormens upphöjande i öknen. I nedre fältet är denna daterad 1573, fig. 3. Denna form för dateringar upphör med 1500-talet.

Järnkakelugnarna och äfven järnugnar förekomma att döma efter de orter, hvarifrån hållar till sådana inkommit till museerna, väsentligen i Danmark, Skåne, längs västkusten och i Norge, således hufvudsakligen i de delar af Norden, som intill 1600-talets midt lydde under den danska kronan. Mycket sällsynta synas de ha varit inom det dåtida Sveriges provinser. Det är rent påfallande, att en gräns för kulturinflytandena i detta fall följt den politiska gränsen. Under sådana förhållanden kan ett par uppgifter om järnkakelugnar från Mälardalen möjligen ha sitt intresse. I bilagorna till K. F. Karlssons »Blad ur Örebro skolas historia» h. I, sid. 46, omtalas, att skolans inventarium från 1622—1625 förökats bl. a. med en järnkakelugn, som inköpts för 71 daler, en för dåtida förhållanden vid Örebro skola betydande utgift. Men något om dess utseende meddelar icke den korta notisen.

Bättre situerade äro vi i fråga om kunskapen om järnkakelugnarna på en annan plats i Mälardalen. Här ha vi nämligen kvar ansevärd fragment efter sådana. Redan i Meddelandena från Nordiska Museet för år 1903 var jag i tillfälle omtala att i den omfattande gåfva, som aktiebolaget Atlas öfverlämnade från Ulfunda i Bromma socken i Uppland, till Nordiska Museet, jämväl befunno sig en hel och en half sidohäll af osedvanligt stora dimensioner. Då ännu en sidohäll fortfarande satt kvar å en vägg i slottet, hade man således att räkna med, att åtminstone 2 exemplar af dylika ugnar funnits därstädes, då slottet mot slutet af 1640-talet stod färdigt att tagas i besittning af sin ägare och byggherre Lennart Torstensson. Hällarnas utsmyckning, Torstenssons egen vapensköld och hans hustrus, Beata de la Gardie, visa nämligen, att ugnarna tillverkats på beställning af byggherren. Hällarnas form är den för dylika *biläggargugnar* vanliga. I januari 1906 kom emellertid till min kännedom ett par nya fynd ute vid slottet, som bestämdt ange, att dessa hållar verkligen tillhört *järnkakelugnar*. Man hade nämligen vid rifning i ena flygeln inuti en bakugn anträffat tvenne järnhållar, som vid närmare påseende visade sig vara botten- och täckhållar uti en ugn af samma dimensioner, som de redan omtalade sidohällarna ange. Täckhällen (Inv. 106,012) har en stor

rektangulär öppning. Såsom redan framhållits brukar en dylik förekomma i sådana ugnar, som haft en eller flera öfvervåningar af kakel. Vid slottet är samtidigt hittadt ett hörnkakel af svart glaserad fajans, som torde vara tillverkad vid 1600-talets midt, med en dekoration, som kännetecknar den dåtida Stockholmstillverkningen sådan vi känna den t. ex. genom de s. k. Helgeandsholmsfynden. Det är naturligen endast en hypotes, att just dylika kakel skulle ha tillhört järnkakelugnar här.

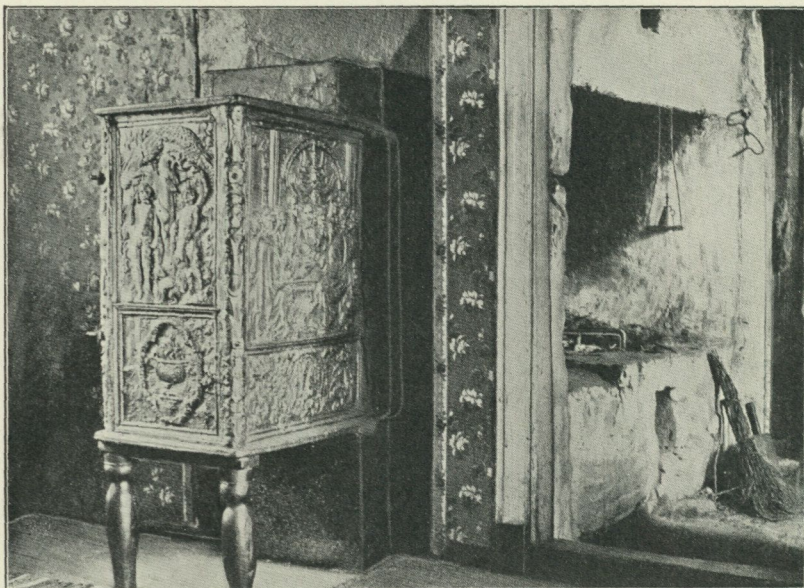

Fig. 4. Sättugn.
Björkeröd, Skåne.

Till öfverbyggnad å någon sådan kan likaledes ha användts kakel af en sällsynt vacker fabrikation, af hvilka fragment påträffats vid Ulfunda. Dessa med hvitglaserade blomster i relief mot djupblå botten äro så dekorativa, att de med största sannolikhet torde ha prydt något af praktrummen på den store fältherrens slott. Detta så tilltalande dekorationssätt har jag ej förut påträffat ibland den svenska fajansfabrikationens alster från 1600-talet.

Om alla hittills nämnda ugnar, där materialet och konstruktionen lämnat klart besked, kan man säga, att de varit järnkakelugnar och biläggargagnar.

Jämsides med järnkakelugnarna ha åtminstone från och med 1600-talets början funnits järnugnar och biläggargagnar. I norsk folkmuseum är en sådan från år 1641 uppställd¹ och sådana från senare hälften af detta århundrade kan man troligen ännu flerstädes fortfarande finna i bruk. Fig. 4 visar en typisk sådan ugn med karakteristiska sent 1600-tals bildframställningar på hällarna. Amanuensen fröken G. Cederblom har fotograferat denna i Björkeröd, Brunnby socken, Luggude härad, Skåne, sommaren 1905. Själfva ugnen är som synes en kubisk låda, hvars bakre del är insatt i spismuren, och hvars främre del hvilar på tvenne fria ben.

Bilden är särskildt intressant, därför att den så tydligt åskådliggör sättugnens kombinerings med den öppna spisen i rummet bredvid.² Sättet att hålla samman vägghällarna är fortfarande detsamma som å de äldre

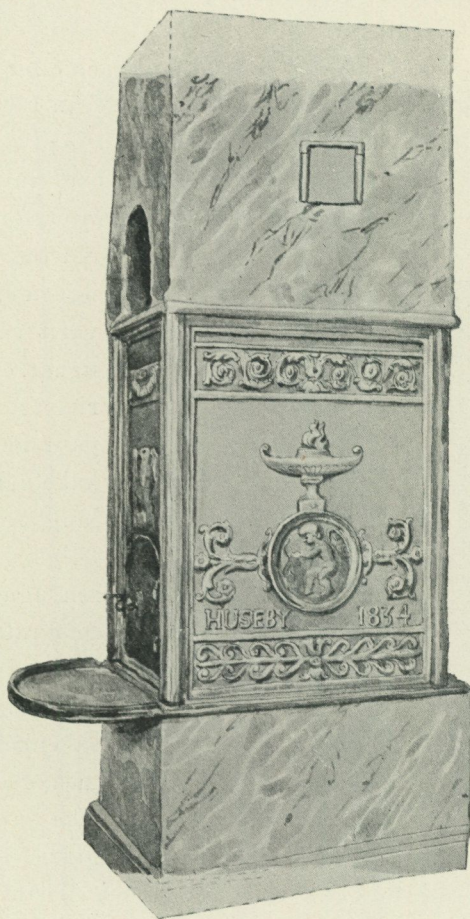

Fig. 5. Järnkakelugn.

Gunneröd, Skåne. 1834.

¹ Afbildad hos H. Fett: Kakelovn og Jernovn i Aarsberetning 1904 m. fl. ställen.

² En 1600-tals järnugn tillhör eldstadsanläggningen i en af Skansens stugor — Kyrkhultstugan från Blekinge.

ugnarna t. ex. fig. 2, d. v. s. med lösa järnskenor fastskrufvade öfver ugnens fria hörn. De synliga delarna af bultarna kunna vara rikt ornerade eller finnes det åtminstone en mässingsknopp som afslutning af järntenarna.

Ett mycket stort antal mer eller mindre fullständiga biläggargagnar eller hällar till sådana från 1600-talets senare årtionden finnas i de skandinaviska museerna.

Redan i de anförda citaten ur inventarierna från tiden omkring 1600 ha vi påträffat representanter för »vindugnar», ugnar med egen

Fig. 6. Gafvelhäll till vindugn. Östergötland. Nord. Mus. 63378.

eldstad, som eldats från det rum, hvori ugnen själf stod. Dessa ha naturligtvis varit såväl järnkakelugnar som järnugnar, ehuru det mig tillgängliga materialet företer blott få absolut säkra bevis på ugnar af det förra slaget. Att järnkakelugnar varit vanliga och bibehållits långt fram är sannolikt. Det bästa mig tillgängliga exemplaret erbjuder en så sen ugn som från 1834, sommaren 1904 fotograferad af amanuensen fröken G. Biller i Gunneröd by, Billinge socken, Onsjö härad i Skåne, fig. 5. Den är så enkel, att man påbyggt densamma med öfverputsadt tegel, således har man icke en gång anskaffat kakel af billigaste slag till detta ändamål.

Från 1600-talet finnes emellertid en stor samling hällar, som tillhört *vindugnar* — hällarna till långväggarna ha nämligen intagningar för skenornas järntenar i *båda* kanterna, och gafvelhällarna ha ugnsluckor, men detta är ju ej tillräckligt, för att man skulle kunna afgöra, om enskilda af dessa hällar ingått i en järnkakelugn eller i en järnugn. De ha troligen efter omständigheterna kunnat tillhöra en ugn af ena eller andra slaget. I Nordiska Museet (inv. 63378) finnes t. ex. en del af en i Åsbo socken, Östergötland, inköpt gafvelhäll, fig. 6, som haft öppning in till eldstaden och lucka.

Denna har en så ålderdomlig framställning af den yttersta domen, att den, om bilden ej finnes på en produkt från en industri, där man långa tider igenom använt gamla modeller oförändrade, obetingadt skulle dateras till 1500-talet.

Fig. 7. Sidohäll till vindugn.

Nat. mus. 2 Afd., Köpenhamn. Nord. Mus. 36442.

På hällar, som varit långväggar i dessa ugnar, må några exempel anföras. Fig. 7 är en afbildning af en sådan från Nationalmuseets Anden afdelning i Köpenhamn (Inv. D. 4275). Nordiska Museet äger en afgjutning af samma häll, ehuru skadad. På medeltida och 1500-

talsvis synas i bakgrunden i öfre fältet flere små scener, i förgrunden en framställning af den barmhärtinge samariten (Luc. X). Om honom rör sig inskriften så väl å bandet vid fältets nedre kant som i hela nedre fältet, hvars midt intages af en medaljong med en kvinnas bild. Nationalmuseets häll är daterad 1649 (sic!). I Nordiska Museet finnes jämväl en häll med samma öfre fält, men denna gång kombineradt med ett annat nedre fält. — En annan 1600-tals häll som tillhört samma ugnskonstruktion, visar bilden, fig. 8. I öfre fältet

Fig. 8. Sidohäll till vindugn.
Gottland. Nord. Mus. 101208.

framställes en liffull scen från bröllopet i Kana. Nedre fältet är här mera skadat. De tre medaljongerna med bröstbilder kunna dock väl urskiljas. Hällen kommer från Gottland och har skänkts till museet af direktör R. Wallér under hösten 1904.

En representant för en grupp hällar, som äro gjutna på modeller utförda med en säregen träskärarteknik, hvilken afviker från det stora flertalets, visar bilden fig. 9. Originalen till denna häll finnes i Ribe. Äfven här är ytan delad i 2 fält med hvar

sin komposition. I det öfre se vi dels mänsklighetens föräldrar inför Gud fader, sedan de ätit den förbjudna frukten, dels deras utdrifvande ur paradiset. I nedre fältet finnas endast fyra realistiskt återgifna hufvuden, årtalet 1667 och en bokstaf A. Om denna är en signatur för fabriken eller en förkortning af anno, tors jag för tillfället ej uttala mig.

Från slutet af 1600-talet äger Nordiska Museet jämväl hela järnugnar, som äro vindugnar. I »Meddelanden från Svenska slöjdföreningen» 1904 sid. 44, finnes en af dessa afbildad. Det är en prydlig envåningsugn med bebådelsen på gafvelhällarna; på långsidornas

hällar finnes inom en rund omramning de tre vise männens hyllning af Maria med barnet och nedanför bilden en versifierad inskrift på nordisk dialekt. En sättugn med samma bildframställning å hällarna finnes uppställd i Norsk folkemuseum i Kristiania. Denna

Fig. 9. Häll till vindugn.
Ribe, 1667.

är daterad 1692. Således ha vi här troligen på samma fabrik tillverkade hällar med ett och samma mönster, som ibland konstruerats för vindugn, ibland för sättugn allt efter beställarens önskan. Detta jämte mycket annat visar, att dessa båda ugnformer ännu under senare hälften af 1600-talet voro lifskraftiga eldstadsarter.

På dessa järnugnar, som blifvit själfständiga eldstäder, har, så vidt jag vet, eldstadsöppningen i Norden undantagslöst fått sin plats i den ena af gafvelhällarna, vare sig ugnen står med gafvel eller långsida ut mot rummet. Detta är antingen beroende på inflytande från eller en parallel till förhållandena i östra Tyskland. Eldstadsöppningen är emellertid redan i Hamburg och sedan i de västerut från denna stad belägna provinserna på långsidan. I Mälarprovinserna och i de landskap, som fått sina kulturinflytelser från samma håll som dessa, har det västtyska bruket vid midten af 1600-talet haft ett afgörande inflytande. Så till ex. förflyttades under arbetets gång på Skoklosters slott eldstadsöppningen från gafveln till långväggen på de sättugnar, som där vid denna tid uppfördes. Det ojämförligt största antalet kakelugnar i dessa trakter förses sedermera från och med denna tid med eldstadsöppning på långväggen. Trots detta bruk vunnit inträde i Mälardalen, har dock ej något inflytande kunnat spåras, vare sig från Västtyskland eller öfre Sverige, på vanorna i föreliggande fall inom det mellanliggande området, som stått under danskt kulturinflytande.

Under 1700-talet infördes åtskilliga nyheter, ehuru man fortfarande i nästan samma utsträckning som förut synes ha använt såväl bilägg- som vindugnar. Både under 1500- och 1600-talen var det ju regel att hällarnas dekoration var delad på tvenne starkt markerade fält. Detta bruk upphör alltmer, hela ytan får åtminstone hvad långväggarnas hällar beträffar en enhetlig komposition. Exempel därpå äro talrika, se flere af bilderna. Gafvelhällarna äro i detta fall konservativare, på den grund att eldstadsluckan ger en så naturlig anledning till en tudelning af ytan. På den motsatta gafveln intager brukets eller järnverkets signatur motsvarande plats.

De lösa skenorna i hörnen afläggas. I deras ställe gör man falsar antingen i långsidornas eller i gafflarnas hällar på de ugnar, som ha egen eldstad, eller en efter sättugnens konstruktion lämpad motsvarande anordning. Bottenhällens ena kortsida utdrages mycket ofta, för att skydda golfvet från förorening från eldstadsöppningen. Detta förekommer naturligtvis endast å vindugnarna. På dessa utvecklas likaledes rökgången, så att den på sina håll förses med

gnistsläckare. Liksom ugnshällarna i allmänhet arbetas och siras omsorgsfullare, riktar man sin uppmärksamhet på underredets, rökgångarnas och gnistsläckarnas konstnärliga utsmyckande.

Björkerödsugnsens form, fig. 4, torde fortfarande vara den allmännaste hela 1700-talet igenom, så väl för sätt- som vindugnar. Till de många Nordiska Museet förut äger från Norge, Danmark eller Skåne, fick Museet hösten 1904 af dir. R. Wallér i Visby mot-

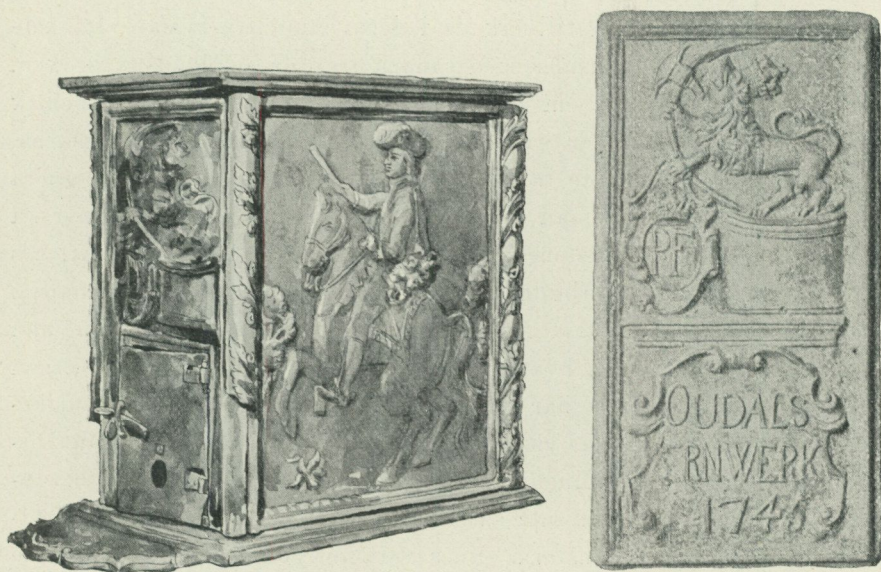

Fig. 10, 11. Vindugn och dess gafvelhäll.
Gottland, 1745. Nord. Mus. 101207.

taga en dylik ugn, som både därför, att den medförde nya bildframställningar, och därför att den kom från en landsdel, Gottland, som ej förut var representerad genom järnugnar, hade sitt stora intresse, fig. 10. Den är af normal storlek och långväggarnas hällar smyckas af en ryttarfigur, som, om jag tolkar gafvelhällarnas PF rätt, torde vara en framställning af den danska kronprinsen, som vid denna tid hette Fredrik. Den gafvel, som ej har eldstadsöppningen, bär järnbrukets signatur, Oudals jern verk, och årtalet 1745, fig. 11. Ugnen är således tillverkad vid nämnda bruk i Hedemarkens

amt i Norge. Den är således en importvara till Gottland. Under sistlidne sommar hade jag tillfälle iakttaga, att järnugnar varit rätt vanliga på ön förr i tiden. Hällar funnos både i fornsalen och flerstädes vid gårdar och prästgårdar, stående ute i något hörn. Flere af dessa hafva jämväl varit norska fabrikat; en liflig förbindelse mellan Gottland och Norge synes alltså hafva ägt rum under 1700-talet.

Under nämnda tid ha järnugnar varit en af Norges viktigaste exportartiklar. Hällar tillverkade i detta land möter man ofta i de danska museerna jämsides med sådana från de småländska brukena. Det kan tyckas som om det också borde ha funnits en inhemsk dansk fabrikation af en sådan nödvändighetsvara som järnugnarna, men i så fall hafva de inhemska gjuterierna uraktlåtit att signera sina alster, ty medan man alltsom oftast finner svenska eller norska märken, har jag åtminstone icke hittills påträffat något danskt.

Under 1700-talet utbildades och omformades några af järnugnarna, samtidigt som den stora mängden bibehöll den häfdvunna kubiska formen. Det material, hvaraf dessa pjäser äro gjorda, och möjligen andra omständigheter har hindrat en alltför skiftande formriktighet. Dessa ugnar ha vidgats väsentligen på så vis, att de förhöjts en eller flere våningar med gjutjärnshällar. Vanligen är ofvan på den kubiska lådan satt en portalliknande öfre våning. Anledningen till denna ugnform synes vara inflytande från främmande mönster. I olika material, järn eller fajans, har jag sett mycket närstående ugnar i Hamburg, Bremen och Emden, hvarför det torde vara från detta håll, som denna ugnform inkommit till Norden. För resten har den gjort sig gällande icke allenast på de norska järnugnarna utan äfven på Östersjöområdets fajansugnar, ehuru vi icke här bli i tillfälle att närmare uppehålla oss vid detta inflytande. Särskildt torde dock kunna påpekas, att själfva formgifningen på gjutjärnshällarna i ugnarnas öfre våningar tydligt visar sig vara kopiering af former, som uppstått i annat material.

För att visa huru denna sist omtalade utveckling gestaltade sig har jag ibland de Hudeska fotografierna hämtat några bilder och detta hellre än bland fotografier af Museets föremål, ty de först-

nämnda återge ugnarna i deras ursprungliga uppställning. Hvad trevåningsugnar beträffar, har för öfrigt Nordiska Museet icke någon sådan. Fig. 12 och 13 äro båda från hufvudbyggnaden på baroniet Löwenborg, Holbäcks amt, Själland, således från slottsinteriorer. Dylika i flere våningar uppbyggda ugnar förekomma vanligen i förmögnare hem, ty sannolikt endast de relativt burgna voro i tillfälle att lägga sig till med så pass kostbara eldstäder. På

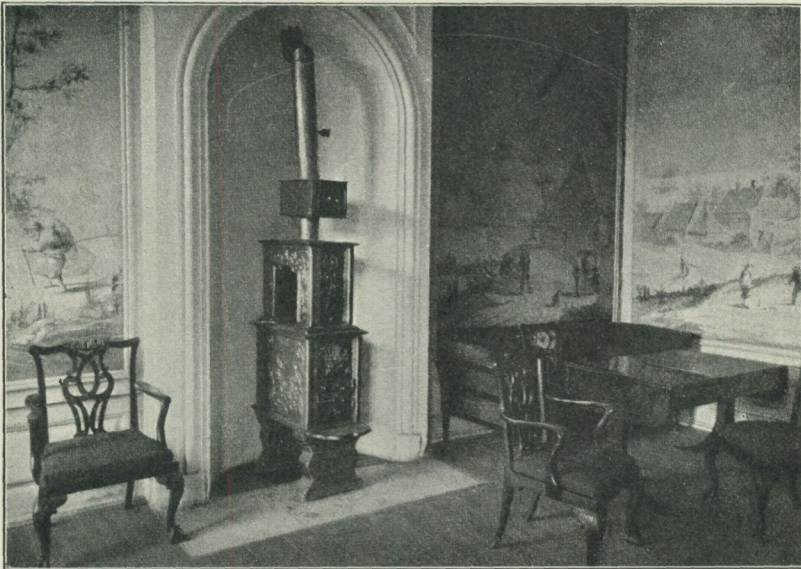

Fig. 12. Vindugn i 2 våningar.
Löwenborg, Själland.

nämnda ställe finnes en mångsidig kollektion sådana, och detta får sin förklaring däraf, att gården kort före midten af 1700-talet inköpts af en rik norsk bruksägare Herman Leopoldus, som lät iordningställa byggnaden, och hvad var väl då naturligare, än att han försåg sina rum med praktexemplar af sina bruks fabrikat. Sedan dess ha de fått förbli orubbade, då inga mer omfattande reparationer öfvergått byggnaden.

Båda de afbildade ugnarna stå påtagligen på sina ursprungliga fötter. Långsidohällarna i nedersta våningen ha en större komposi-

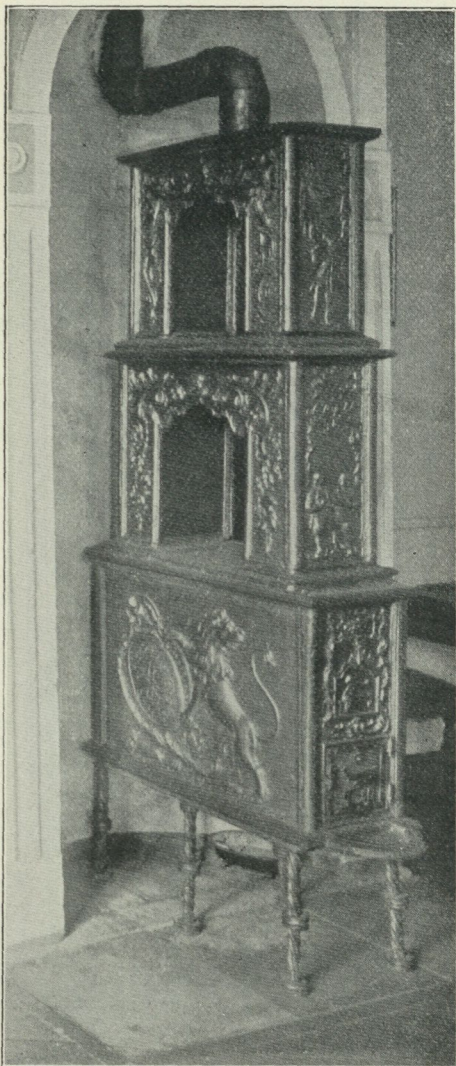

Fig. 13. Vindugn i 3 våningar.
Löwenborg, Själland.

tion; den eller de öfre våningarnas hällar ha vanligen endast bladmönster eller rokokornament. Båda ugnarna stå i en nisch i väggen. Förr voro ugnarna af detta slag som sättugnar kombinerade med en öppen spis, här har spisöppningen vidgats och sättugnen, som förvandlats till vindugn, har ställts midt inuti denna öppning.

Något yngre — från gustaviansk tid skulle det heta på svenskt område — är den ståtliga ugn fig. 14 visar. Den står på Clausholms slott i Jylland. Som det af bilden tydligt framgår, har den blifvit ställd framför en igensatt öppen spis, en af de praktfullare i sitt slag. Denna bild ger alltså i sin mån en liten illustration till den strid, som stått mellan järnugnarna och äldre, ännu primitivare eldstäder och hvilken slutade med de förras seger.

För att visa en egendomlig form för gnistsläckare medtages jämväl en ugn i Randers

museum, dit inflyttad från skolan i Lem, som museumsassistenten d:r M. Mackeprang haft vänligheten att åt mig fotografera. Utom det å den synliga delen framträdande monogrammet C(hristian) 7 är den som vanligt å norska ugnar signerad på ena gafvelhällen:

Sognehahls ♂ verk, och daterad 1766. Särskildt på Jylland synes gnistsläckare ha varit vanliga; taktäckningen å byggnaderna har varit sådan, att man sett sig tvungen att iakttaga den största varsamhet med elden, så att gnistor icke kommo ut ur skorstenen med röken. Likaledes från Jylland är det bekant, att man på järnugnarna användt ett annat prydnadsföremål, fig. 16, som att döma af namnet »æblesteger» jämväl synes ha något om ock ringa praktiskt syfte. Sådana finnas både af mässing och koppar. Som af den meddelade afbildningen af en sådan, en »stölpl», ur Nordiska Museets samlingar framgår, äro dylika försedda med en sirlig, efter materialet afpassad ornering.

Sidohällarna i nedre våningen på den afbildade järnugnen i Randers museum, fig. 15, ha ett ornamentalt drag, som torde förtjäna påpekas. Dessas yta är nämligen öfverdragen med lodräta linier. En mindre grupp hällar från 1700-talet äro dekorerade i samma maner. Detta lilla drag har jag velat framhålla, ty ett järnbruk i denna industris utkanter har — som straxt närmare skall omtalas — tydligen starkt påverkats af nämnda dekorativa smakriktning.

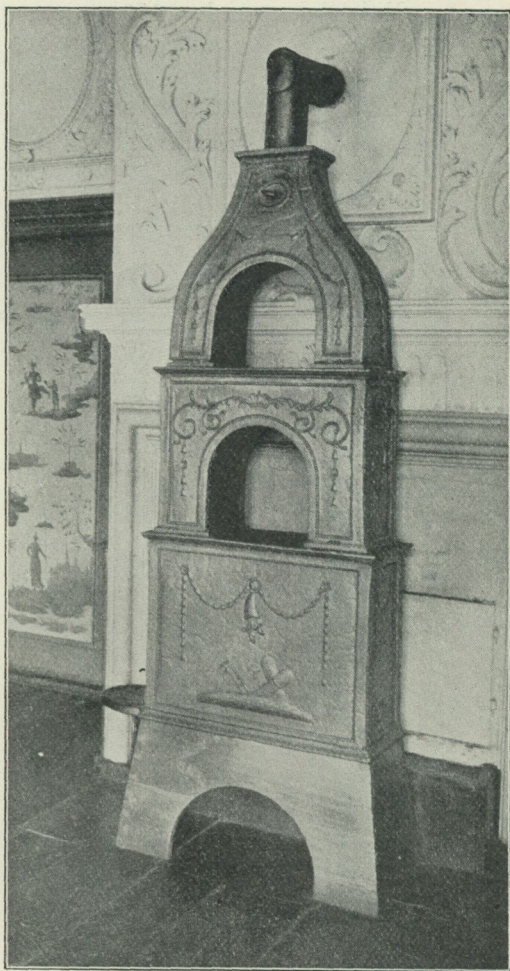

Fig. 14. Vindugn i 3 våningar.
Clausholm, Jylland.

Är Mälardalen under 1700-talet alldeles främmande för järnugnar, återkommer emellertid bruket af sådana i några af de mer

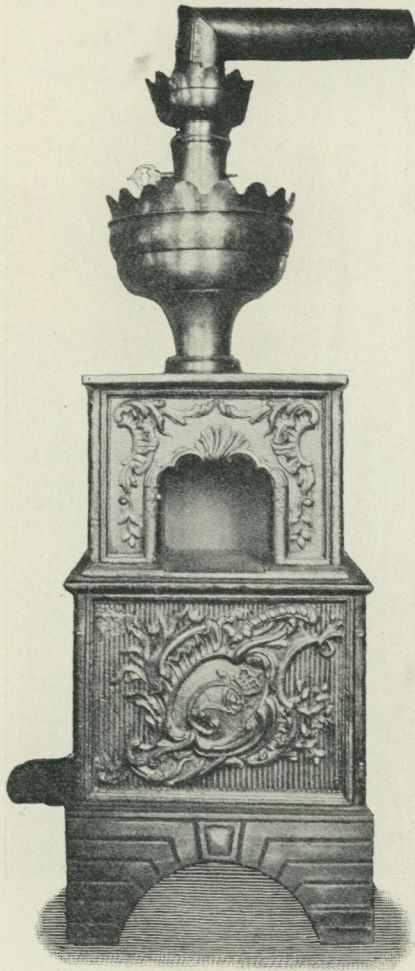

Fig. 15. Vindugn.
Randers Museum. 1766.

nordligt belägna svenska landskapen. I Dalarna, Härjedalen och Jämtland, som öfver gränsbygderna stått i liflig trafik med Norge, äro nämligen järnugnar icke så alldeles sällsynta. Äfven ett och annat af de i dessa nejder belägna järnbruken har tillverkat sådana. Sistlidna år (1905) inkom genom kand. N. Keyland som gåfva af Anna Fundin i Tännäs en envåningsugn af Ljusnedals fabrikat från slutet af 1700-talet, men äfven större sådana lära där hafva tillverkats. Den är signerad L ♂ D; P. W., men saknar årtal, se fig. 17 (Inv. 103404) och de dithörande hällarna äro streckade på samma sätt som den danska ugnen, fig. 15. I det ovala midtfältet se vi en scen, som endast kan rinna upp i en norrländsk tecknares sinne: en lapp åkande i pulka efter sin ren. Enligt den mig genom Keyland meddelade traditionen på platsen har man ännu i hågkomst den konstnär, om vi så må kalla honom, som ritat

bilderna för dessa hällar. Han var en bygdekonstnär som hette Jöns Ljungberg och bodde i Ljungdalen i Storsjö kapellförsamling. Hans verksamhetstid lär ha infallit under 1700-talets senare hälft och något in på 1800-talet.

Järnugnarna synas ha förlorat i popularitet med 1800-talets ingång. Endast få ugnar eller ugnsdelar känner jag från senare tid. Emellertid äger Nordiska Museet en samling visserligen illa farna trämodeller till ugnshällar, som användts under 1800-talets förra hälft vid ett par småländska bruk. De visa, att man till järnhällarna först gjort en modell i trä eller metall. Öfver denna gjordes sedan en form, som därefter användes så länge den höll. Motiven till afbildningarna på hällarna äro ännu hämtade från samma krets, som under äldre tider, eller från stick eller på annat sätt framställda populära bilder. På en af dessa trämodeller finna vi — för att ge ett

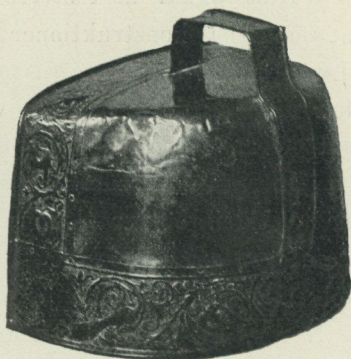

Fig. 16. »Stölp».
Nord. Mus. 71665.

Fig. 17. Häll till vindugn.
Härjedalen. Nord. Mus. 103404.

exempel — en framställning troligen af något i brukets historia viktigare sammanträde, med flere kring ett bord samlade personer,

fig. 18. Flere af dessa järnhällsmodeller äro både signerade och daterade, andra icke.

Kakelugnar med större värme- och bränslebesparing, järnspisar af moderna konstruktioner taga från 1800-talets midt öfverhanden. Järnugnarna börja raseras och smältas ned. Endast en ringa procent har undgått detta öde och vittnar i museerna om en snart utdöd eldstadsform.

Intresset för dessa gamla ugnar som kulturminnen har på senaste tiden börjat tilltaga. Sistlidne sommar har hållits en af katalogen att döma mycket omfattande utställning af sådana i Norsk folkemuseum. Det är ju naturligt, att intresset för dem är störst i Norge, ett land, där denna industri haft en verklig blomstringsperiod under 16- och 1700-talen.

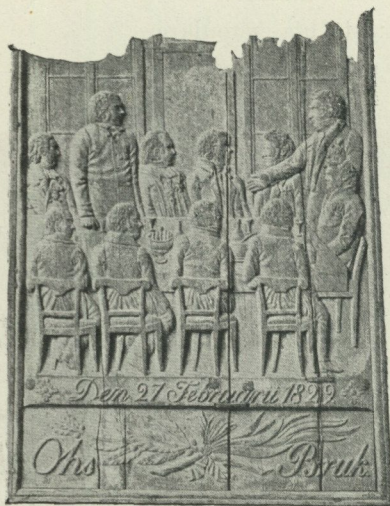

Fig. 18. Trämodell till järnhäll.
Ohs bruk, Småland. Nord. Mus. 67040 a.

Om den svenska allmogens jakt

af

Nils Keyland.

(Forts.)

Mårdsnaror med vipp, afsedda att fastdraga bytet mot trädstammar eller med taggar försedda bågar, hafva äfven varit i bruk.

Vanliga snaror, d. v. s. sådana utan vipp, hafva användts för fångst af älg och vildren, hvar dessa djur nämligen befunnits ha sin gång mellan träden; vidare för lo, hare, ekorre samt de flesta här ofvan nämnda fågelsorter. Vanligen äro snarorna, hvilkas utsättande alltid kräfver beräkning, försedda med bete i ändamål att locka djuren inom sin farliga närhet. För kramsfågel fästes de smala snarorna i till trianglar eller andra figurer hopböjda videspön eller grenar, en eller flera snaror i hvarje, försedda med rönnbär som bete. Dessa s. k. *donor* upphängas på trädkvistar i skogen; då fågeln sätter sig i donan i afsikt att äta af bären, blir den snarad. Utom *hängdonorna* begagnas äfven *stickdonor*, bestående af i trädstammar instuckna, bågformigt böjda kvistar med isatta snaror; användning för öfrigt densamma som ifråga om föregående. För åstadkommande af en sådan båge har man äfven betjänat sig af ett litet bastrep, hvarmed man böjt upp en på något afstånd från stammen afhuggen kvist. På det öfver donöppningen alltså sträckta repet hafva snarorna hängts. Donor för kramsfågel hafva äfven plaserats på marken. *Spränklar* äro ett slags donor, där en anbragt fjäder påskyndar snarningen. För sjöfågelfångst hafva brukats *flottar* med efter kanten i rad uppsatta snaror; äfven undervattenssnaror, plaserade

vid botten af åmynningar, där ranunculus växer, hafva t. ex. i Lappland förekommit för fångst af änder; för lommar och flera andra sjöfåglar har användts fisk som bete. I snaror uppgillrade efter stränderna hafva i nämnda landskap vildgäss blifvit fångade. Sjöfågelrefvar med påsatta tagelsnaror omnämnas af Linné. *Orrbännen*, d. v. s. ett slags donör med vickinrättning, hafva brukats i landets nordligare trakter. Bännet, som består af en i toppen af ett högt träd vågrätt ställd käpp, är i hvardera änden försedd med en båge och snara. Vid fågelns försök att genom denna nå betet vickar käppen till och snaran åtdrages.

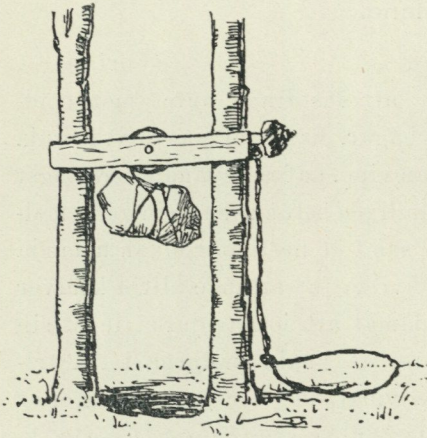

Fig. 6. Björnsnara, rekonstruktion.

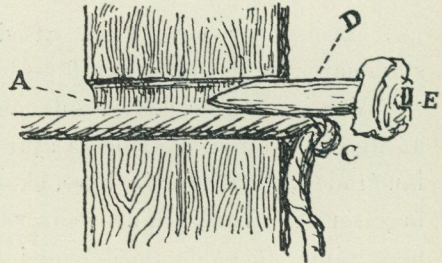

Fig 7. Detalj från fig. 6.

De i fråga om grofleken ytterst varierande snarorna, hafva förfärdigats af mångahanda material, hud, senor, hampa eller lin, tagel, mässingtråd, o. s. v.

Tanor (sing. tana), *räfgafflar*, *räflåpor*, *räftänger*, *räfstubbar*, hvilka benämningar beteckna samma inrättningar, bestå af till gafflar formade bräder eller stubbar af räfvens räckhöjd, fästa i jorden¹ och öfverst försedda med ett lockbete. Vid försök att nå detta hoppar räfven upp, läggande frambenen i de med skarpa kanter försedda skårorna, och fastnar där.

¹ *Räfstubbarne* formas af naturliga stubbar.

Krokar af järn eller ben med bete och en vipp (krokigt böjd trädstam), afsedd att hissa i luften det nappande bytet, hafva i Lappland brukats för fångst af varg, järf och räf. För säl har man begagnat krokar, fästade antingen vid kanterna af s. k. *hvilostenar*, hvarpå djuret plägar krypa upp, eller på konstgjorda sådana af trä, försedda med en mekanism, som vid det uppkrupna djurets försök att lämna flotten uppresa en rad af krokar. För kråkor och skator plägar användas vanlig metdoning med tarmar som bete.

Angeljärn med hullingar, hvilka vid betets vidrörande spärra ut sig och fastna i svalget, hafva brukats för fångst af rofdjur.

Björnhandskar af läder eller järn, öfversållade med små järnkrokar eller döljande någon inre utfällbar mekanism med hullingar, hafva i Jämtland och Härjedalen begagnats att köra i gapet på björnen.

Nät af högst olika groflek hafva nyttjats för fångst af de flesta jaktbara djur, björn och varg (vid gårdar och skallplatser), räf (vid gryt, holmar och näs), (tillfälligtvis) lodjur, utter (i vatten framför gömställen), gräffling (vid lyor), säl (omkring *kut-* eller *hvilostenar*), hare (vid pass, grindöppningar och hål), bäfver (i älfvar och bäckar nära huset); hökar, falkar, örnar, ugglor, ufvar, kråkor o. s. v. (i närheten af boet), tjäder, orre och järpe (vid lämpliga håll i skogen), ripor (i fjälltrakter), morkulla (på trakter där denna brukar slå sig ned under höstflyttningen), ängsknarre (å fält); svan (på stränder), gäss (i vass), änder (i vass), knipor och alfoglar (vid sträck mellan holmar); grisslor (tillfälligtvis i fisknät); dufvor (på platser där dessa söka födoämnen); trastar, lärkor (på åkerfält), sparfvar (i dörröppningar) o. s. v. I de flesta fall fordras särskilda anordningar att drifva eller locka djuren på nätet, hvilket kan ske med hund, lämpligt bete, lockpipa eller bulvan. Af nätgarn finnas flere-handa typer, såsom *ståndnät*, hvilka uppfästas i lodrätt ställning (till dem räknas sjöfågelnät, lärkstötnät, tjadernät, sälnät); *täcknät*, hvarmed det djur, som skall fångas, öfvertäckes (räfnät med kulor, tirass, lärktäcknät); *sticknät*, tredubbla, vertikalt ställda på ett afstånd från hvarandra af ett par meter; *säcknät*, som äro bundna i

säckform (rapphönsryssja, gräflings- och utternät); *slagnät*, infattade i träramar, hvilka vid beröring af en gillerinrättning eller af sig själfva slå om bytet (säl- eller kutnät, slagnät med gillrade bågar). Nät omnämnas redan i landskapslagarna och hos Olaus Magnus.

Håfvar hafva användts för fångst af nedsnöad orrfågel.

Förgiftadt bete eller *ludring* vardt som fångstmedel allmännare bekant vid midten af 1700-talet. Användes för rofdjur: varg, räf, lo, järf; örnar, hökar, uftar, ugglor, korpar, kråkor, skator. Betet, hvartill kan användas delar af kalv, häst, svin, får, hund, fågel m. m. (»allenast djuret dött i sitt blod»), har preparerats med mångahanda gifter såsom räfkaka, arsenik, vargpulver, räfdöds-vatten, källarhalsbär, kullerpulver och stryknin. För lekatt har användts förgiftade ägg.

Klubb med taggar, upphängda i träd framför öppningar till vilda bisamhällen, uppges såsom använda för dödande af björn.

Flakar af hvassryggadt korsvirke, på öfre sidan försedda med tätt sittande, huldade taggar, hafva på lämpliga platser utlagts för fångst af björn, älg o. s. v. I ändamål att dölja taggarna har halm eller dylikt öfverströtts. Vid försök att bemäktiga sig betet har djuret fastnat med benen.

Limstickor, bestrukna med hårdt kokad linolja och försedda med lämpligt bete, har allmänt nyttjats för fångst af småfågel.

Strutar af hvitt papper, på insidan bestrukna med fågellim och innehållande bete, hafva utsatts i snön som försåt för korpar, kråkor och skator. När fågeln har försökt att gripa betet, har struten fastnat öfver hufvudet.

Vi vilja här öfvergå till ett kort omnämmande af de egentliga jaktredskapen, hvilka till skillnad från de föregående, som fungera mer eller mindre automatiskt, först i jägarens hand fått sin dödsbringande verkan. Användningen af dessa kräfver öfning, sinnesnärvaro, säkerhet i öga och hand, egenskaper, hvilka i trots af konstruktionens enkelhet i många fall gifvit dem företräde framför de sinnrika fångstredskapen.

Spjut, kast- och handspjut af högst olika konstruktion, hafva från urminnes tider varit farliga vapen i den förslagne jägarens

hand. De hafva användts vid jakt på de flesta djur. Björnsjutt, vargspjut och älgspjut, försedda med långa träskaft, hafva varit obligatoriska utrustningar vid skallgångar. Under skidlöpning efter björn, järf, varg, räf, älg och vildren hafva olika spjut allmänt begagnats. Ofta hafva skidstafvarna, isynnerhet i landets nordligare trakter, varit försedda med spetsar eller spjut, afsedda att tjänstgöra på samma sätt. För mindre djur t. ex. mård nyttjades korta handpikar med träskaft (»mårdrivvil», Härjedalen).

Harpuner med hullingar och linor brukas mest vintertid för fångst af säl.

Klubb, *påkar* och *käppar* äro primitiva redskap, hvaraf en mängd olika djur fått sin bane; påkar användas ofta med förödande verkningar på sjöfågel vid vakar. Under tillfälliga starka rusningar af orrfågel vid bloss nattetid kan detta redskap äfven förorsaka stora nederlag bland vildtet.

Slungor, med skicklighet handterade, hafva varit fruktansvärda vapen mot smärre villebråd.

Yxor, som af skickliga skogmän handterades med stor träffsäkerhet, hafva nyttjats vid jakt på det sätt, att de med handen slungats i roterande lopp mot villebrådet. Detta har man kallat att *kasta skäftyx*. Lapparne hafva med yxa dödat björn vid idet.

Bågar och *pilar* äro uråldriga redskap, hvilka i vissa delar af vårt land användes ända till långt inpå 1700-talet. Pilspetsar af sten och järn hafva användts under olika tidsåldrar. Trubbiga träpilar hafva begagnats mot smärre pälsdjur, för att skinnet ej skulle skadas. Armborsten hafva varit försedda med spännbågar både af trä och järn. För bågens spännande, som ofta kräfde en kolossal kraft, hafva olika inrättningar nyttjats.

Bland de *bössor*, som af allmogen allmännast begagnats, märka vi *lodbössor* af fin kaliber, *studsare*, gröfre gevär, använda för större rofdjur samt älg och ren, *svinrygg* med en längs öfversidan löpande ås, *hagelbössor*, enkla och dubbla, *karbiner*, små studsare, samt *pistoler* och *puffertar*, mest använda att skrämma upp villebråd med.

Puströr, ur hvilka de fjädrade pilarna utstötas genom andedräkten, hafva nyttjats för skjutande af småfåglar på nära håll.

Krafsar af järn, försedda med träskaft, hafva begagnats att framskrufva hvarjehanda djur med, såsom i berg inkrupna harar och räfvar, vidare i allmänhet sådana som bo och vistas i underjordiska hålor och lyor, gräfvingar, uttrar m. fl.

För att obemärkt kunna vistas inom skotthåll för villebrådet eller för att lättare kunna närma sig detta hafva en mängd knepiga anordningar förekommit.

Gäll eller *lafvar*, uppbyggda mellan träden och omhägnade med ris, voro skydd för vakande björnskyttar.

Kojor af störar och ris eller sten pläga uppföras i närheten af lekplatser till skydd under orrfågelskytte; vidare vid stränder för sjöfågeljakt (*skjutskårar*); för kråk- och roffågelskytte inrättas en underjordisk koja med ringa förhöjning öfver marken; vid sälskytte byggas skjul i närheten af s. k. *kutstenar*; under vildrensjakt bland fjällen hafva äfven kojor användts.

Flyttbara skjutskårar, förfärdigade af trästammar med påhängdt ris och burna utanpå kroppen som en dräkt, hafva användts vid sjöfågeljakt på isen.

I *kälkar*, öfvertäckta med ris, har jägaren äfven obemärkt kunnat röra sig fram.

Skjutkor, använda vid raphönsjakt, omnämnas redan hos Olaus Magnus. Sådana inrättningar, hvilka förfärdigats af naturliga kohudar, eller af med buldan öfverklädda trästammar, tillåta jägaren att omisstänkt närma sig bytet.

Skjutskärm, bestående af en med buldan öfverspänd träram, användes af jägare i skärgården. På skärmen målades en betande ko. Vid jakt bar jägaren skärmen framför sig.

Jaktdräkter af någon ljus färg, afsedda att hindra, att jägaren urskildes från den omgifvande naturen, buros under vildrensskytte vintertid. Äfven vid säljakt hafva liknande kläder förekommit.

Vid *vakluggar* å fähus, stallar och lador har den härdade allmogejägaren, i väntan på rofvet, tillbragt sina mest tålamods-

pröfvande nätter. Vakgluggar hafva användts vid skytte på rofdjur, för hvilka åtel utlagts. För öfrigt komma alla föremål i naturen, buskar, trädstammar och stenar o. s. v., den sanne kryptskytten alltid väl till pass.

Att man i sällskap med tamboskap och hästar med lätthet kan närma sig vilda djur, utan att dessa skrämmas, är ett sedan urminnes tider känt förhållande, som jägare med fördel och på mångahanda sätt begagnat sig af. Lapparne hafva sålunda efter tama renar lyckats komma inom skotthåll för deras vilda släktingar. Med vargar har man pläгат åka i möte eller ock, i afsikt att locka dem, har man vid släden bundit en åtel, som fått släpa på snön. Understundom har man i åkdonet, t. ex. kolryssen, haft en gris, som genom sitt skrik väckt vargens uppmärksamhet — *grislock*. Vargskytte från släde förmedelst pilbågar finnes antydt redan hos Olaus Magnus. Svanjakt tillgick enligt samma författare sålunda, att jägaren, spelande på cittra eller flöjt, höll sig dold på stranden, antingen i en »hästs eller oxes skepnad» d. v. s. i en skjuthäst eller skutko, eller ock under buken på ett lefvande djur, hvarifrån han kunde rikta den dödande järnkroken.¹ Högt i toppen af träd sittande fågel sköt man öfver ryggen af sitt dragdjur o. s. v.

Lock, d. v. s. med pipor eller röstorganen framkallade härläten, är sedan ålder jägarens mest bepröfvade medel att lura djuren inom skotthåll. *Bloss* hafva nattetid med fördel användts vid skytte och fångst af kråkfåglar, tjäder och orre.

Åtel eller *bete* betraktas ännu af mången som jägarens enkanerligens fångstmannens vade mecum. Till bättre ledning för dennes hemsökelse än allting annat torde emellertid den säkra känndomen om djurens bo och tillhåll tjäna. Just i denna torde ock allmogejägarens största styrka hafva legat.

Bulvaner, lefvande eller uppstoppade, hafva af allmogen sinnrikt användts i ändamål att förmå djuren att närma sig som — vänner

¹ Huruvida förf. afser en med bete försedd vanlig fiskkrok — sådana ha t. ex. af lapparne nyttjats för sjöfågelfångst — eller en s. k. *fågelpil*, försedd med ett kastbräde, är ej lätt att afgöra.

eller fiender. I fråga om ädlare fåglar är det därvidlag bulvanens artlikhet som lockat, i fråga om roffåglar snarare motsatsen.

Vettar äro ett slags bulvaner, hvilka, fästa på ett bräde, ut-satts på vattnet att tjänstgöra vid sjöfågeljakt.

Bland skrämmande föremål märkas *jaktlappar* af buldan eller groft lärft, försedda med olika, i svart och rödt målade figurer. Lapparna, som förvarades i buntar om 45 i hvarje, upphängdes vid skallgång¹ på linor mellan träden i ändamål att hindra djuren från att lämna skallområdet. Ett annat slags skrämtyg tillverkades af fågelfjädrar, som bundos parvis utefter 300 fot långa snören. Sommartid användes hvita, vintertid svarta fjädrar. Äfven hafva brukats späntade granspånor, eller, i brist på annat, papperslappar, upphängda på linorna. Skrämmande jakttyg användes redan på 1600-talet af lapparna vid renskall.

Harskramlor nyttjas mest för att skrämma upp harar, som »sitta hårdt.»

Med *lurar* och *bockhorn* har man skrämt bort vargarna. Till jaktföremålen må äfven räknas *lyktor* af trä eller bleck, använda vid spårning inom jaktplats, samt vid fångst; vidare *sälkikare* af olika modeller.

Om de gamla jägarnes beundransvärda förmåga att handtera sina skjutgevär torde väl något öfverdrifna föreställningar ha varit rådande. Det berättas t. ex., hur de förmått att klyfva blykulan mot en knifsegg i jämnvägande hälfter, hur de med densamma kunnat snoppa ljus, bortskjuta runstycken från fingrarna på hvarandra, pipan ur munnen o. s. v. Men att de under ständig utöfning af ett aktadt yrke skulle förvärfva sig en säkerhet i öga och hand, som ej är möjlig under nuvarande förhållanden, är ju i alla fall helt naturligt. Till någon rättvis uppskattning af allmogens säregna skjutkonst, hvilken ständigt utöfvats med sämre medel och som i stort ej varit anlagd på bravur utan fastmer på uppnåendet af möjligast praktiska resultat, synes den förnämre jaktvännen aldrig

¹ Med skall menas samfällida jakter, vanligen föranstaltade genom uppbåd af myndigheterna. Olika slag och benämningar funnos, såsom *sockenskall*, *härads-skall*, *sommar- och vinterskall*, *björn-*, *varg-* och *älgs-kall*.

hafva kommit. Men tilläggas må i så fall, att naturjägaren själf tillmätt och tillmäter sin jakt, som konst betraktad, ett om möjligt än mindre anseende. För närvarande hålles nog den ibland folket, som förnöter sin tid med lönlöst flackande i skog och mark, för inte stort bättre än en dagdrifvare. Och fordomdags, då yrket ännu utöfvades som en verklig näring, blef den, som på grund af öfverlägsen skicklighet, lyckades fånga och skjuta mesta villebrådet, ansedd som den största trollkarlen eller närmast som en person, den där försvurit sin själ i satans våld. Således var det mindre fråga om konst, än om konster, när gubbarne skulle ge hvarandra betyg.

Tur, medfödd eller förvärfvad, samt naturväsendenas sympati ansågos som grundväsentliga villkor för framgång i all jakt. De som ägde dem i rikt mått vunno nog ryktbarhet, alla mindre gynnade talade om dem med en viss respekt och förundran; men minnet af deras bragder framkallar ännu hos många en rysning vid tanken på, huru dyrt och med hvilka betänkliga medel denna tur, som kostat deras själs salighet, i själfva verket blifvit köpt. Otaliga äro de historier, hvilka lämna vittnesbörd om de intryck storjakten i allmänhet lämnade, samt med hvilken dold afsky de, som i högsta mening utöfvade sådan, i själfva verket betraktades.

När t. ex. Huske-Jo i Finnskoga var död och skulle sjungas ut, kom det fram tre gråben (vargar) och luktade på kistan. Om en annan skytt berättas, att då han tog det sista andetaget kom en tjäder och satte sig på taket. I Mangskog fanns förr en skytt, som var så god vän med fågeln, att han kunde stå på samma ställe och skjuta den ena orren efter den andra, utan att någon flög bort. Sådana jägare, hvilka aldrig behöfde skjuta bom, ansågos själfva osårbara. På storjägaren Johan Elg i Gåstjärn beto, då han var med i ryska kriget, inga kulor. Hans kappa, uppspikad på en vägg som skottafla, kunde ingen träffa.

För vinnande af god *von* i fångst och skytte finnas otaliga regler af mer eller mindre allmän utbredning, hvilka i och för sig själfva naturligtvis äro uttryck för en naturåskådning af djupare intresse än här kan antydvas. Hvad man kan anföra såsom exempel på denna del eller sida af jakten må vara hur fränstötande som

helst. Vi lämnas vid närmare begrundande af de mer eller mindre bristfälliga resterna af en nedärfd forntro ej i tvifvelsmål åtminstone om folkets respekt för religionen, om dess orubbliga tillit till gudsordets och sakramenternas makt; än mindre om den öfvertygelse och energi, hvarmed en skogman af gamla stammen trots rådande föreställningar kunde gripa sig an med sina uppgifter. Här några exempel.

När man går till nattvarden, gömme man brödet och tage det med sig hem. Sedan skjute man därpå, tills det förvandlas till blod, som förtäres. Efter den dagen behöfver man aldrig skjuta bom; men det kostar, som sagdt, själens salighet. Ville man få von i fångst, smorde man snarorna med nattvardsbröd, eller drog man dem genom folkben, tagna på en kyrkogård tre torsdagskvällar å rad. Eller man infletade i snaror ett strå af sitt eget skägg.¹ I kulor ingöt man silfver eller *byggglö*, borst af korn. För att få god död i bössan användes brändt pulver af stål och svafvel, prepareradt i smedässjan; vidare mjöl af *ekorräpplen*, som växte under granrötter. För återställande af god död i en bössa, som blifvit skämd, gick man till en bäck med nordrinnande vatten, och lät vattnet rinna genom bösspipan, eller man tvingade in i den en orm, som man afsköt mot en marbuske; eller man tog mossa af en dödskaile och lade mellan krutet och kulan.

Många knep användes äfven att skämma bössan för andra eller att förstöra fångstlyckan, t. ex. därigenom att man önskade lycka, gick tvärs öfver andras redskap eller svor öfver deras fångst. Att kunna *förvara sitt* var naturligtvis skogsmannens stora hemlighet, men han har i förtroende anført exempel på denna sin förståga. Då Huske-Jo låg sjuk, gaf han pigan anvisning att syna snarorna; men han hade glömt nämna en, hvilken hon alltså af ägaren ej fått löfte att leta. Men hon råkade ändå komma dit, och i den snaran låg en tjäder. Och när hon vidrörde tjädern, snurrade hon rundt, och det hade så när vridit af henne hufvudet. Men för

¹ Från Härjedalen anför vi denna signelse, som afsågs för harfångst: »Här sätter jag min snara, här får jag en hare, och liksom jag gnager hans ben, så skall fan gnaga mina ben, igenom fadrens, sonens och den helige andes namn.»

förvarade snaror var man skyddad, om man, innan de vidrördes, tog i de på ett snöre uppträdda rofdjurstånd, som man hade förvarade i trollpåsen. Där skulle vara alla rofdjurstånd från björnens till vesslans. För öfrigt var det för alla jägare, som ej ville mista vonen, en viktig förhållningsregel att ej under den tid, solen var nere, uppträda i skog och mark¹ eller att på något sätt stöta sig med de andeväsen, som makten hade i skogen. Ty utan deras gunst vore äfven den största skicklighet värdelös.

I fråga om jakt på ädlare villebråd har allmogen skarpt klandrats både för sin grymhet och bristande hushållsaktighet, och detta sannernligen icke utan skäl. Men i betraktande af, att dessa klagovisor ständigt tonat från kretsar med allt för genomskinliga jaktintressen, verka de vackra orden mera som ett talesätt utan reell innebörd. Mellan den grymhet, som af ekonomiska skäl tillåter, att villebrådet förgås i fällan sakta men säkert, och den som förmår insupa poetisk mättnad af t. ex. en drefjakt, där det afsedda bytet får gå i tärande dödsångest timtals, innan det skadskjutes eller dödas, höfves ej här anställa några jämförelser. Vare det nog sagdt, att allmogejakten nu intagit en undantagsställning och trängts allt mer inom laglöshetens rāmärken ej mindre genom det högre fackets öfverhandtagande monopolvälde än till följd af sina egna oarter.

¹ Så löd en gång skogsråns varning till Krus-Erik, när han jagade om natten:

Tag bössan från ögat
och se dig bakom
och koppla dina hundar,
de skälla så långt upp i norden.
Ty vi ska gå vall
med båd getter och får,
det lider så långt utpå kvällen.>

(Förf:s anteckningar från Värmland.)

Smärre meddelanden.

Solbilder hos sibiriska folk.

I *Danska studier* 1905, h. 1, sid 39 o. f. har *A. Olrik* i en uppsats: *Nordisk og lappisk gudsdyrkelse*, framställt den förslagsmeningen, att lapparne från bronsålderns nordbor öfvertagit den af åtskilliga författare omtalade seden att offra mässingsringar såsom bilder af solen. Utan att motsäga den danske forskarens hypotes i dess helhet vill jag påpeka följande uppgift af *A. Bastian* i en skildring af ett besök hos burätiska sjamaner (*Geographische und Ethnologische Bilder*, Jena 1873; förut i *Ausland* 1866): »Die Buräten verfertigen kleine Scheiben und legen sie an die Sonne, zuweilen auch andere für den Mond, die mitunter durch ein eingefügtes Hölzchen beide verbundet werden» (anf. upps. sid. 410). Tyvärr är, såsom ses, den citerade författarens uttalande ytterst kortfattadt. Det kan emellertid ej gärna vara fråga om annat än ett med lapparnes likartadt sol- och månoffer (jfr. Olriks upps. sid. 41—42 samt *Friis, Lappisk Mythologi*, sid. 82 och 84) eller kanske fastmer sol- och månmagi. Jag har påpekat Bastians uppgift af det skäl, att det förefaller mig möjligt, att en med lapparnes och buräternas likartad ritus kan påvisas hos äfven andra s. k. hyperboreiska folk, för hvilka en »solcult» ej är främmande, såsom samojeder, lamuter, tsjuktsjer, tunguser o. s. v. Hvad de sistnämnda, tunguserna, beträffar är jag i tillfälle att anteckna, att de af trä eller bleck förfärdigat solbilder »i likhet med ansikten» (*J. L. Wagners Öden i Ryssland*, Stockholm 1790, sid. 235), men huru dessa skifvor användts, därom känner jag intet. Skulle det visa sig, att offer af solbilder (för framkallande af sol) förekommit hos flere sibiriska folk, torde man däraf kunna draga ej blott den

slutsatsen, att, likasom utöfvandet af rägnmagi kan betraktas såsom en så godt som allmänfolklig företeelse, en solmagi varit likaså nödvändigt och allmänt af naturförhållandena framkallad hos i kallare klimat boende folk, utan ock att denna solmagi redan på en kulturståndpunkt, som, oaktadt kännedomen af metaller, torde kunna jämnställas med den yngre stenålderns i de nordiska rikena, antagit den form af solbildoffer, som sedan öfvertagits och utvecklats af högre kulturstadier. I hvarje fall tyckes den vara ursprunglig hos den ural-altaiska folkgruppen.

N. E. H.

Massgrafven i Korsbetningen utanför Visby.

Ett af de märkligaste medeltidsfynd, som någonsin gjorts, — dagspressen har också utförligt framhållit detta — anträffades sistlidne sommar några meter från »Valdemarskorset» i Korsbetningen utanför Visby inom det område, som en gång utgjort klosterkyrkogården vid Solberga nunnekloster. Genom en tillfällighet råkade man nämligen där på en massbegrafning af krigare, delvis ännu liggande i sina rustningar. Länsarkivarien på Gotland fil. lic. O. W. Wennersten, som ledde gräfningen, har senast i Gotlands Allehandas julnummer 1905 lämnat några bilder från och notiser om det enastående fyndet. Han anser, att i grafven nedlagts bortåt 300 krigare, bland hvilka af benskadorna att döma de flesta varit ryttare. Massbegrafningen har tydligen egt rum efter något större slag utanför Visbys murar, och man har sammanställt den med Valdemar Atterdags seger öfver Visbyborgarne 1361.

Sammanträden. *Scenska Fornminnesföreningen.* Årsmötehölls i början af mars. Styrelsen återvaldes. Prof. *F. Löffler* redogjorde för och tolkade lönnrunor i en långt upp på Grönlands ostkust vid Kingiktorsoak funnen runinskrift och på Norumsfunten; dr *E. Ekhoff* redogjorde för de tvänne medeltida epitafier öfver ärkebiskopar i Upsala, som med ett knappt århundrades mellanrum anordnats i koret i Sigtuna stadskyrka, dominikanernas förra klosterkyrka; amanuensen

S. Ambrosiani påpekade några analogier mellan den sachsiska befolkningens i Siebenbürgen medeltida kyrkliga befästningar och försvarsanordningar på nordiska medeltida kyrkobyggnader.

Föreningen *Urd* i Upsala. Vid februarisammanträdet redogjorde intendenten *R. Cederström* för sina mätningar och studier vid *Vaxala* kyrka utanför Upsala och dr *Ekhoff* höll samma föredrag som senare vid Sv. Fornminnesföreningens årsmöte. Vid marssammanträdet lämnade prof. *Ad. Noreen* en framställning af *Ortnamnskomiténs* verksamhet liksom för dess planer, huru hela Sveriges undersökning i nämnda syfte skulle genomföras.

Studenter och arbetare. Diskussion å Runans sal den 25 mars öfver ämnet: *Hvilka kraf böra ställas på Sveriges Nationalmuseum?* Mötet var talrikt besökt af konstintresserade och museimän. Den inleddes af doc. A. Hahr, men då den mest genomtänkta kritiken framfördes af herr *Karl Nordström*, fick diskussionen till större delen karaktär af att röra sig om tafvelsamlingen, dess tillökande och vård. Hans præterea censeo blef: dels ökad inflytande och ansvar hos Nationalmusei intendent, dels moderna galleribyggnader för den moderna konsten, att den kunde utställas så, att den kom till sin rätt. Hela Nationalmusei byggnad borde anordnas som ett konsthistoriskt museum och Statens historiska museum — som prof. O. Montelius framhöll — förflyttas till en lämplig byggnad i början af Djurgården.

Nytt historiskt länsmuseum. Vid Närkes fornminnesföreningens senaste årsmöte här väckts förslag om bildande af ett historiskt museum för Örebro län. Örebro läns redan befintliga museum skulle begränsa sin samlaruppgift till att omfatta förhistoriska och kyrkliga föremål och det nya museet söka inhösta allt af historiskt intresse både i forntid och nutid. Komiterade äro förslagsställaren, d:r I. V. Jonsson, d:r J. Vahlfisk, bibliotekarien greve E. Lewenhaupt, disponenten Karl Sahlin på Laxå m. fl.

PS normal

Index

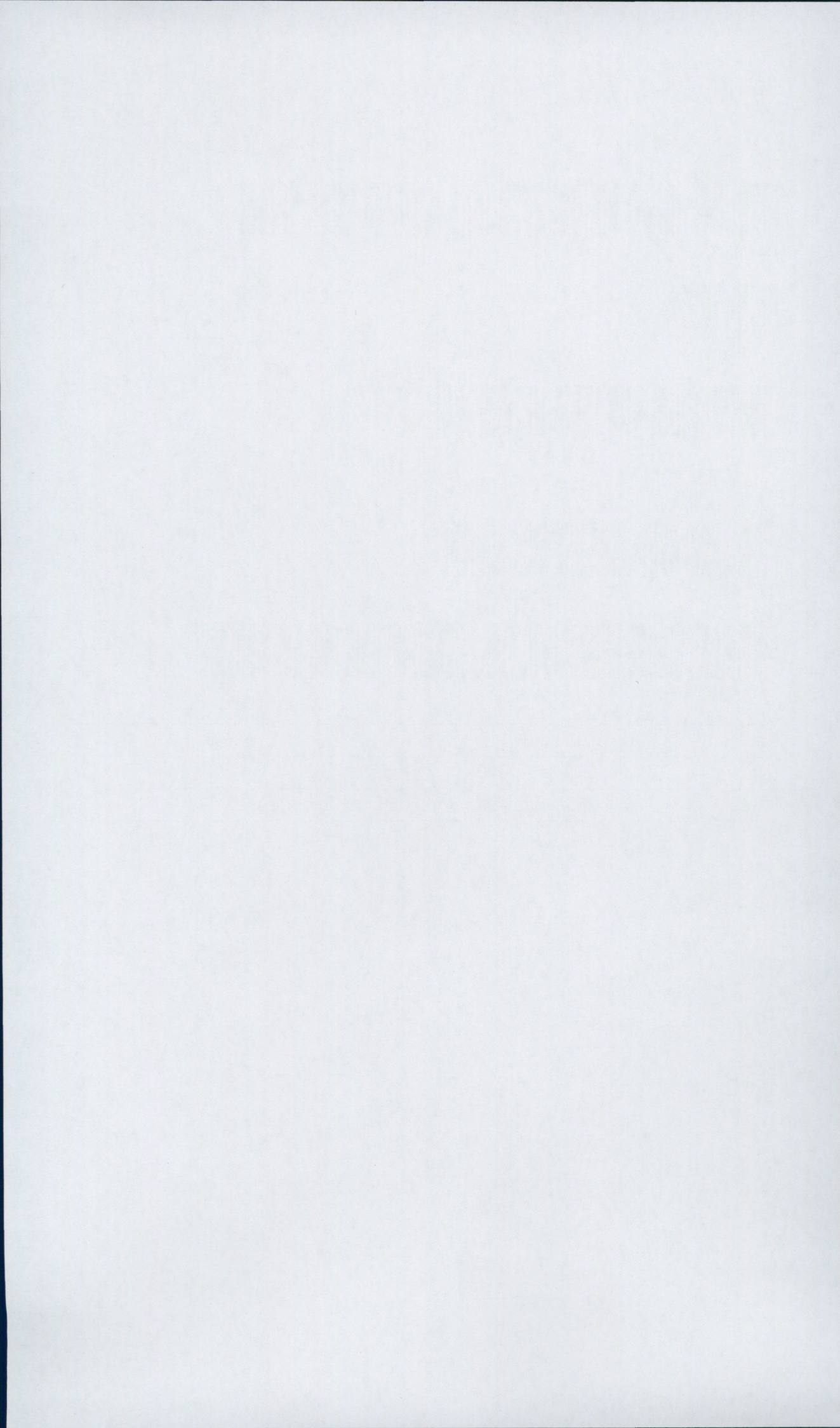
000366

Häfte 2 1906

Index	000366
Nr	Häfte 2 1906
Avser	Massgrafven i Korsbetningen utanför Visby

+127
+128

Samfundet för Nordiska museets främjande.

I hufvudstaden bosatt stiftande ledamots årsafgift är *sju* kronor. Utom hufvudstaden bosatt ledamot erlägger en årsafgift af *fem* kronor.

Enligt § 6 i samfundets stadgar är emellertid den, som i stället för den årliga ledamotsafgiften på en gång erlägger minst ett hundra kronor att anse såsom ständig ledamot och sedan befriad från alla afgifter.

Ledamot såväl stiftande som ständig erhåller årligen ett årskort till Nordiska museet för sig personligen eller för en medlem af sin familj, hvilkens namn i sådant fall torde uppgifvas. Tidsskriften »Fataburen» utdelas till medlemmar bosatta utom Stockholm. Därstädes boende kunna erhålla densamma till halfva boklädspriset genom museets expedition.

Dessutom äger ledamot rätt att för de närmaste medlemmarna af sin familj (man, hustru, syskon eller barn) erhålla årskort gällande till museets samtliga afdelningar för ett pris af *tre* kronor för hvarje sådan medlem. Årskort till Skansen kosta eljest 6 kr. för vuxna, 4 kr. för barn.

På det stiftande ledamot ej må hafva besvär med årsafgiftens insändande, upptages densamma utom Stockholm genom postförskott samt i Stockholm efter den 15 januari genom bud. De i Stockholm bosatta medlemmar, som så önska kunna dock den 15 dec.—15 jan. å museets expedition utlösa sina årskort.

Bref och meddelanden torde ställas till Sekreteraren i Samfundet för Nordiska museets främjande, adress Nordiska Museet, Stockholm. Allm. Telefon 4. Riks Telefon 398.

Författare och förläggare som önska böcker och uppsatser anmälda eller omnämnda i tidskriften, behagade insända dem under adress *Nordiska Museet*, Stockholm. Manuskript, meddelanden och uppgifter insändas under samma adress.

Gäfvor till Nordiska Museet emottagas med tacksamhet. Från landsorten insändas de under adress Nordiska Museet, Stockholm. I Stockholm kunna de inlämnas antingen i museet eller å Skansen, Djurgården. Vid hvarje föremål böra fyndort och gifvarens namn, titel och adress samt i öfrigt hvarje upplysning, som kan lämnas om föremålets historia eller användning, så fullständigt och tydligt som möjligt angifvas.

Fotografer! Fotografier af kulturhistoriskt, etnografiskt och arkeologiskt intresse, (byggnader och byggnadsdetaljer, eldstäder, husgeråd, utöfvandet af landtliga sysslor och hemslöjd, idrotter och lekar, forntroföremål o. s. v.) mottagas med tacksamhet af Nordiska Museet.

Tidskriften utkommer med 4 häften om tillsammans minst 256 sidor årligen och åtföljes dessutom af en redogörelse för museets förvaltning.

Tidskriften kostar i bokhandeln och på posten 5 kr. för årgång. Lösa häften säljas i mån af tillgång för 2 kr. Den utdelas gratis till de ledamöter i Samfundet för Nordiska Museets främjande, som äro bosatta utom Stockholm. I hufvudstaden boende ledamöter kunna erhålla tidskriften till halfva boklädspriset vid rekvisition genom Museets expedition.

Tidskriften distribueras genom

Herr O. A. LILJEGRENS bokhandel.